

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2001 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2001

2

VILNIUS 2002

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2001

2

VILNIUS 2002

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA istorijos institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius
<http://www.istorija.lt>

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2002
© Straipsnių autoriai, 2002

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

DARIUS B A R O N A S

PASKUTINĖ ŠV. BRUNONO KVERFURTIEČIO MISIJA GEOPOLITIKOS KONTEKSTE*

Ivadas

Sumanymas parašyti šia tema atsirado suabejojus kai kuriais istoriografijoje išgalėjusiais teiginiais. Iš pradžių atrodė, kad tai bus tik keletas pastebėjimų. Tačiau tolesnis šv. Brunono Kverfurtiečio 1009 m. misijos aplinkybių nagrinėjimas neišvengiamai vedė prie būtinybės pagrįsti siūlomus pastebėjimus argumentais, peržengiančiais siaurus šaltinotyros rėmus. Vis dėlto ir šiame straipsnyje neketiname pateikti išsamaus tuometinės geopolitinės Rytų Pabaltijo situacijos vaizdo ar kokiu nors kitu būdu „išsemti“ diskusiją. Abiem atvejais tai gerokai peržengtų mūsų temos ribas. Todėl sau keliame kuklesnį tikslą. Mums rūpi veikiau formuluoti problemą ir ieškoti naujų galimybių toliau aiškinantis tokius klausimus: kas buvo Lietuva XI a. pradžioje? Kur ji buvo? Daugiausia dėmesio skirsime pastarojo klausimo sprendimui. Jį suprantame ne vien kaip geografinę, bet ir kaip geopolitinę problemą.

Vokietijos, Lenkijos ir Rusijos istoriografijoje domėjimasis šv. Brunono Kverfurtiečio asmenybe turi galias tradicijas. Pakanka paminėti bent tokius tyrinėtojus kaip H. G. Voigtas, R. Wenskus, J. Mieyszowiczius, J. Karwasieńska, J. Bieniakas, A. V. Nazarenka ir kt. Ši problematika ir toliau lieka aktuali, ypač prisimenant, jog artėja šv. Brunono tūkstantosios žuvimo metinės.

* Dėkoju Roberto Boscho fondui, kurio dėka svarbiausią šio straipsnio dalį pavyko parašyti Vokiečių istorijos institute Varšuvoje (2002.01–02). Už pastabas ir/ar paramą literatūra taip pat dėkoju E. Gudavičiui, M. Pakniui, S. C. Rowellui, J. Shepardui, S. Temčiniui. Atsakomybė už visas klaidas ir mintis tenka tik šių eilučių autoriui.

Ilgą laiką Lietuvos istoriografijoje šv. Brunono veikla iš esmės buvo žinoma tik kaip epizodinis įvykis, susijęs su pirmuoju Lietuvos vardo paminėjimu 1009 m. Situacija ėmė keistis po to, kai E. Gudavičius šv. Brunono 1009 m. misiją ėmė aktualizuoti Lietuvos istorijos kontekste ir ją konceptualizavo 1996 m. pasirodžiusia studija¹. Neabejotinas šios studijos privalumas yra tai, kad joje lietuvišką problematiką vykusiai bandoma traktuoti Europos istorijos ir istoriografijos perspektyvoje. Dėl šių priežasčių 1996 m. pasirodžiusią E. Gudavičiaus studiją visai pagrįstai galime laikyti paradigmine.

Vis dėlto po minėto E. Gudavičiaus straipsnio Lietuvos istoriografijoje susiklosčiusi situacija nėra paprasta. E. Gudavičiaus studija, be pateiktų atsakymų, kelia aibę klausimų (kad ir dėl Lietuvos valstybingumo ištakų), į kuriuos mūsų istoriografijai nelengva rasti tinkamus atsakymus. Susidarantią tuštumą netrunka užpildyti paramokslinės „teorijos“, kurios primena, kad dalis tyrinėtojų ir jų darbų skaitytojų beviltiškai tūpčioja kai kurių baltarusių romantinės istoriografijos korifėjų lygyje. Iš kitos pusės, filologinės diskusijos dėl Netimero vardo „lietuviškumo“², mano galva, yra brangus malonumas mokslinės energijos sąnaudų požiūriu. Kiek Netimero „lietuviškumo“ – „jotvingiškumo“ problema yra fundamentali mokslo ar tautinių sentimentų požiūriu, galiausiai yra kiekvieno tyrinėtojo ar skaitytojo subjektyvios nuomonės reikalas³.

Palikę „tarpdisciplininių“ diskusijų barą persikelkime į istorikų cechą. Ką matome? E. Gudavičiaus ir A. Bumblausko veiklos dėka šv. Brunono tema įsitvirtino mūsų visuomenės istorinėje savimonėje⁴, tačiau po 1996 m. iš istorikų medievistų tik I. Leonavičiūtė reikšmingiau prisidėjo prie atitinkamų šaltinių tyrimo. Keldama tikrai svarbų klausimą apie šv. Brunono kankinystės aprašymų versijas – kiek jų buvo: trys ar keturios? – autorė specialų dėmesį skyrė Ademaro Chabaniečio kronikos interpoliacijai. I. Leonavičiūtė perša mintį, kad galima kalbėti apie dar vieną – prancūziškąją – versiją⁵. Pati mintis apie naują versiją yra gana įdomi ir gali būti perspektyvi.

¹ E. G u d a v i č i u s, „Lietuvos“ vardas XI a.–XII a. I pusės šaltiniuose, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, ser. A, 1983, Nr. 3(84), p. 80–81; E. G u d a v i č i u s, Šv. Brunono misija, *Darbai ir dienos*, 1996, Nr. 3(12), p. 115–128.

² Plg. Z. Z i n k e v i č i u s, Linguistic Sources of Martynas Mažvydas' Writings and Manuscript Texts before Mažvydas, *Martynas Mažvydas and Old Lithuania (collection of papers)*, ed. Regina Koženiauskienė, Vilnius, 1998, p. 118–119 ir B. S a v u k y n a s, Nomina propria in causa martyrii S. Brunonis Querfordensis. Etninio identifikavimo provizorinis bandymas, *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*, sud. A. Bumblauskas ir R. Petrauskas, Vilnius, 1999, p. 13–18.

³ Žvelgiant iš istoriografijos istorijos perspektyvos matyti, kokie nepatikimi yra filologiniai metodai nustatant tautybę pagal vardą. Su jotvingiška ir lietuviška Netimero vardo versija jau esame susipažinę. Galima priminti, kad kai kurių tyrinėtojų nuomone, Netimero vardas buvo lenkiškas ar rusiškas.

⁴ A. B u m b l a u s k a s, Lemtingos Lietuvos istorijos datos: 1009 metai, *Aušrinė*, 10, 1990, p. 16–20; A. B u m b l a u s k a s, 1009 metai: šventasis Brunonas atranda Lietuvą, *Lietuvos aidas*, 1993 12 03, Nr. 235 (6446), p. 9; 1993 12 04, Nr. 236 (6447), p. 8; 1993 12 07, Nr. 237 (6448), p. 7.

⁵ I. L e o n a v i č i ū t ė, Trys ar keturios šv. Brunono misijų šaltinių versijos?, *Tarp istorijos ir būtovės*, p. 19–25. E. Gudavičiaus pastebėjimu, šią versiją derėtų vadinti akvitaniskąja.

Tačiau iš karto reikia kai ką pastebėti. I. Leonavičiūtė laikosi nuomonės, esą XI a. pirmosios pusės Ademaro Chabaniečio kronikos pasakojimas apie šv. Brunono kankinystę yra XII a. antrosios pusės interpoliacija⁶. Nors ši XIX a. G. Waitzo suformuota nuomonė dar kartojama⁷, tačiau kai kurie tyrinėtojai ją jau laiko pasenusia⁸. K. F. Wernerio atlikta tekstologinė analizė rodo, kad mus dominanti „interpoliacija“ reprezentuoja paskutinę paties Ademaro Chabaniečio redakciją, t. y. žinios apie šv. Brunono kankinystę buvo užrašytos gana anksti – XI a. ketvirtojo dešimtmečio pradžioje⁹. Tokie šaltinotyrynės analizės rezultatai veikia Ademaro Chabaniečio pateikiamų žinių vertinimą ir tai, kaip toliau matysime, leidžia kai kuriems tyrinėtojams daryti gana plačias išvadas.

Mintimis grįžtant į Lietuvos istorikų dirbamą lauką, akivaizdžiai matome, kad minėtas E. Gudavičiaus straipsnis iš Lietuvos istorikų pusės kol kas nesulaukė rimtesnės, konstruktyvios kritikos, kuri, šiaip ar taip, yra svarbi tyrimų pažangos prielaida. Mūsų žiniomis, iki šiol E. Gudavičiaus straipsniui taip pat deramo dėmesio neskyrė nei lenkų, nei vokiečių ar kitų šalių istorikai¹⁰. Todėl jis tam tikra prasme panašus į tyruose šaukiančiojo balsą. Kad taip neatrodytų, nusprendėme atsiliepti, pateikti tam tikrų samprotavimų, nebijodami, kad jie gali būti klaidingi, nes dažnai juk ir klaidos būna naudingos.

Kur ir kaip?

Minėtame E. Gudavičiaus straipsnyje esama teiginių, galinčių būti patogiu atspirties tašku. Pavyzdžiui, autoriaus teiginys, kad Kvedlinburgo analai yra „vienintelis originalus autentiškas šaltinis, nustatęs šv. Brunono mirtį Lietuvoje“¹¹, nėra visiškai tikslus. Kvedlinburgo analų žinutė šv. Brunono kankinystės vietą lokalizuoja Rusios¹²

⁶ Ten pat, p. 21–22.

⁷ Plg., pvz., G. L a b u d a, *Święty Wojciech, biskup-męczennik, patron Polski, Czech i Wiegier*, Wrocław, 2000, s. 165.

⁸ A. B. H a z a r e n k o, *Русь и Германия в IX–X вв., Древнейшие государства Восточной Европы*, 1991, Москва, 1994, с. 122; A. B. H a z a r e n k o, *Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков*, Москва, 2001, с. 346. Plg. J. F r i e d, Der hl. Adalbert und Gnesen, *Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte*, 50, 1998, S. 52–53.

⁹ A. B. H a z a r e n k o, *Древняя Русь*, с. 346 su nuoroda į K. F. W e r n e r, *Ademar von Chabannes und die Historia pontificum et comitum Engolismensium, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, Jg. 19., 1963, S. 287–326 (K. F. Wernerio studiją cituoja I. Leonavičiūtė, *Trys ar keturios*, p. 21).

¹⁰ G. Błaszczuko pastebėjimų negalima prilyginti kritiniam nagrinėjimui, kuriam reikėtų skirti atskirą straipsnį, nors jie, be abejo, liudija, kad E. Gudavičiaus keliamas problemas būtina tirti toliau: G. B ł a s z c z y k, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności*, t. 1: *Trudne początki*, Poznań, 1998, s. 24.

¹¹ E. G u d a v i č i u s, *Šv. Brunono misija*, p. 115.

¹² Sąvoką *Rusia* vartoju kaip angliakalbės ar vokiečių literatūros vartojamos *Rus'* sąvokos atitikmenį.

ir Lietuvos paribyje (garsusis „in confinio Rusciae et Lituae“¹³), tačiau būtent E. Gudavičiaus interpretacija rodo, kad tai turėjo įvykti Lietuvoje¹⁴. Kitas E. Gudavičiaus teiginys: „Beje, ir pats prūsų-rusų paribys yra nesąmonė, juk jis realus buvo tik lietuviams“¹⁵ – taip pat prašosi atsargesnės paribių problemos traktuotės. Galbūt šiuolaikinės geografijos ar šiuolaikinių archeologinių bei etnologinių tyrinėjimų kontekste toks paribys iš tikrųjų gali atrodyti kaip nesusipratimas, tačiau ar taip atrodė Viduramžių rašytojams? Gerai žinomi šaltiniai rodo, kad ne. Pavyzdžiui, vadinamasis dokumentas *Dagome iudex*, apibrėždamas ankstyvosios Lenkijos („Gniezno“) valstybės ribas iš karto po prūsų mini Rusią¹⁶. Kitas gerai žinomas šaltinis, Ibrahimo ibn Jakubo pasakojimas, nurodo prūsus kaip Lenkijos valdovo Mečislovo valdomų teritorijų ribą šiaurėje, o rusus – rytuose. Šie pavyzdžiai anaipso nėra naujiena, tačiau juos verta turėti omenyje kaip saugiklius, primenančius, kad prūsų ir rusų paribys (bent kai kuriems) ano meto žmonėms buvo tam tikra realybė. Kitas dalykas, kad jų ir mūsų realybės suvokimas šiek tiek skiriasi. Toks realybių neatitikimas skatina dar kartą patikrinti, kaip mūsų problematikai svarbūs šaltiniai lokalizuoja šv. Brunono kankinystės vietą.

Bandymų lokalizuoti šv. Brunono kankinystės vietą netrūko ir XIX–XX a. pirmosios pusės tyrinėtojų darbuose, tačiau nepaisant naujų bandymų¹⁷, šiuolaikinei is-

¹³ *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores* (toliau – *MGH SS*), t. 3: *Annales Quedlinburgenses, Hannoverae*, 1839, p. 80.

¹⁴ E. Gudavičius prieštarauja tokiai nuomonei, nes, pasak jo, šis nuopelnas priklauso J. Bieniakiui. Nė kiek nemenkindami J. Bieniako tyrimo reikšmės, vis dėlto manome, kad E. Gudavičius pirmasis šią tezę suformulavo *expressis verbis* (I. Leonavičiūtė laikosi tokios pat nuomonės dėl E. Gudavičiaus; žr. I. L e o n a v i č i ū t ė, *Trys ar keturios*, p. 20). Dar galima pastebėti, kad jau W. Meysztowiczius buvo linkęs šv. Brunoną idealioje plotmėje traktuoti kaip Lietuvos misionierių: W. M e y s z t o w i c z, *Szkice o świętym Brunie-Bonifacym, Sacrum Poloniae millennium. Rozprawy – Szkice – Materiały historyczne*, Rzym, 1958, t. 5, s. 497. Įdomu ir tai, kad, pvz., B. Rammas Kvedlinburgo analų žinutę suprato kaip pranešimą apie kankinystę Lietuvoje, tačiau pats tuo nepatikėjo, nes turbūt pernelyg smarkiai buvo įsijungęs į antikatalikišką propagandą, žr. Б. Я. Р а м м, *Панство и Русь в X–XV веках*, Москва, Ленинград, 1959, с. 51–52.

¹⁵ E. G u d a v i č i u s, *Šv. Brunono misija*, p. 119.

¹⁶ *Monumenta Poloniae Historica* n. s. (toliau – *MPH*), Warszawa, 1960, t. 1, p. 149. „Dagome iudex“ teksto variantai pagal šešis rankraščius, tikėtina originalo rekonstrukcija ir vertimas pateikti: B. K ū r b i s ó w n a, *Dagome iudex – studium krytyczne, Początki państwa polskiego. Księga tysiąclecia*, Poznań, 1962, s. 394–395.

¹⁷ G. B i a ł u ņ s k i s, *Šv. Brunono mirties vieta, Lietuvos istorijos metraštis*, 1997, Vilnius, 1998, p. 5–20; L. P a l m a i t i s, „Kur žuvo šventasis Brunonas Bonifacas?“, *Kultūros barai*, 2001, Nr. 11, p. 65–69. Korektiškiausia filologiniu požiūriu ir geriausiai darančia su istorinių šaltinių duomenimis laikyčiau B. Savukyno išvadą, kad šv. Brunonas galėjo pasiekti Lietuvos žemės paribį prie Jatros upės, tekančios 16 km į vakarus nuo Naugarduko (B. S a v u k y n a s, *min. veik.*, p. 15). Galima pastebėti ir tai, kad dar ir XIII a. viduryje ši teritorija buvo tarp lietuvių ir rusų žemių, juk Vaišelga savo vienuolyną įkūrė ant Nemuno kranto tarp Lietuvos ir Naugarduko (*Полное собрание русских летописей*, т. 2: *Ипатьевская летопись*, Москва, 1998, ст. 859).

toriografijai aktualiausia ir toliau lieka J. Bieniako studija¹⁸. Šis tyrinėtojas šaltinius, skirtingai nurodžiusius šv. Brunono kankinystės vietą, suskirstė į tris versijas:

1. Wiperto (arba bavarų), kankinystę lokalizuojanti Prūsijoje;
2. Petro Damiano (arba italų), nurodanti Rusiją (J. Bieniako manymu, tai „Prūsijos“ iškraipymas: Prussia→Russia);
3. Saksų versija, nurodanti Prūsijos (arba Lietuvos) ir Rusijos paribį¹⁹.

Tokia prieštaringa lokalizacija jau viduramžių autoriams kėlė keblumą. Tie, kurie stengėsi suderinti prieštaravimus, derino šaltinius ir tokiu būdu šv. Brunono kankinystė buvo lokalizuojama Prūsijos–Lietuvos–Rusijos paribyje. Panašų metodą taikė dar ir XIX bei XX a. pirmosios pusės tyrinėtojai²⁰. J. Bieniakas labai taikliai pastebėjo, kad tokiu būdu kankinystės vieta buvo lokalizuojama dirbtinai sukurtoje erdvėje. Tačiau kitas šio tyrinėtojo pastebėjimas mums atrodo dar svarbesnis: aukščiau nurodytas šaltinių traktavimo būdas reiškė, jog nė vienas šaltinis nelokalizuoja tiksliai²¹. Tolesniu savo tyrimu J. Bieniakas dar labiau sustiprino jau H. G. Voigto pastebėtą saksų versijos pranašumą kitų šaltinių atžvilgiu²². Po J. Bieniako pasiektų rezultatų, atrodo, visi tyrinėtojai be išimties pripažįsta, kad įvykio vietą tiksliausiai lokalizuoja saksų versija. Problema tik ta, kad ji nevienareikšmiškai nurodo kankinystės vietą: arba Prūsijos ir Rusijos (Thietmaro Merseburgiečio kronika²³), arba Rusijos ir Lietuvos (Kvedlinburgo analai²⁴) paribyje. Tiksliausios versijos tiksliausios grandies paiešką leido E. Gudavičiui suformuluoti teiginį apie Kvedlinburgo analų lokalizavimo didžiausią tikslumą kitų saksų versijos šaltinių atžvilgiu²⁵. Šiuo požiūriu E. Gudavičiaus pozicija ėmė skirtis nuo J. Bieniako, kuriam Prūsijos ir Rusijos ar Lietuvos ir Rusijos paribio sąvokos buvo lygiavertės²⁶. Dėl kitų dviejų versijų vertinimo

¹⁸ J. B i e n i a k, Wyprawa misyjna Brunona z Kwerfurtu a problem Selencji, *Acta Baltico-Slavica*, 6, 1969, s. 181–195. Šiuo metu istoriografijoje populiariausia vis dar yra „jotvingiška“ versija (pvz., J. T y s z k i e w i c z, Brunon z Querfurtu i jego misje, *Fasciculi Historici Novi*, t. 2: *Z dziejów Średnio-wiecznej Europy Środkowo-wschodniej: Zbiór studiów*, red. J. Tyszkiewicz, Warszawa, 1998, s. 46.), kuri gali kelti abejones vien dėl savo tariamo aiškumo – „Suvalkų apskrityje“ (F. L o t t e r, Brun von Querfurt, *Lexicon des Mittelalters* (toliau – *LdM*), Bd. 2, 1983, Sp. 755).

¹⁹ J. B i e n i a k, min. veik., p. 189–191.

²⁰ Ten pat, p. 191.

²¹ Ten pat.

²² Plg. H. G. V o i g t, *Brun von Querfurt. Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer*, Stuttgart, 1907, S. 128.

²³ *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*, ed. W. Trilmich (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, Bd. 9, hrsg. von R. Buchner), Darmstadt, 1960, VI, 95, p. 344.

²⁴ *MGH SS*, t. 3: *Annales Quedlinburgenses*, p. 80.

²⁵ E. G u d a v i č i u s, Šv. Brunono misija, p. 119.

²⁶ J. B i e n i a k, min. veik., p. 192: „Określenie *in confinio Rusciae et Litue* oraz *in confinio Prucia et Rusciae* znaczy przeto jedno i to samo, wobec tego zaś Brunon poniósł śmierć nie w Jaćwieży, lecz na pograniczu Rusi i Litwy, widocznie zaliczanej wówczas przez Polaków do Prus“.

E. Gudavičius sutiko su J. Bieniako pateikta schema. Taigi susumuojant ligšiolinius tyrimus, aukščiau pateiktas versijas galima sugrupuoti lokalizavimo mažėjančio tikslumo eile:

1. Saksų versija;
2. Wiperto (bavarų) versija;
3. Petro Damiano (italų) versija.

Nepaisant to, kad ši schema gali atrodyti įtikinamai ar patraukliai, vis dėlto esama pagrindo ją koreguoti.

Jokių keblumų nekyla dėl saksų versijos. Galime tik pritarti ir J. Bieniako, ir E. Gudavičiaus teiginiams apie ją. Tačiau ką daryti su Wipertu ir Petru Damianiu? Kaip pamename, pirmasis autorius kankinystę lokalizuoja Prūsijoje, o antrasis, kaip teigia mokslininkai, Rusioje. Anot tyrinėtojų, pirmasis buvo teisus, o antrasis klydo. Juk, atrodo, labai paprasta lotyniškai rašančiam autoriui vietoj *prussia* užrašyti *russia* (pakanka, kad iškristų tik viena raidė!). J. Bieniakui išdėsčius tokią nuomonę, jai pritarė visi kiti autoriai rašę šia tema. Atrodo, tai tapo savaime suprantamu, nekvestionuotinu dalyku, ypač po to, kai J. Bieniako samprotavimus savo autoritetu parėmė Jadwiga Karwasińska. Pastaroji tyrinėtoja pateikė konkrečių pavyzdžių, kai viduramžių autorių tekstuose vietoj prūsų pasitaiko rusai, ir atvirksčiai²⁷. Anot jos, raidės „p“ likimas galėdavęs priklausyti nuo to, kaip autorius įsivaizdavo reikalą rašymo momentu: jeigu rašydavo apie misiją prūsuose, užuomina apie rusus jam atrodydavo klaida ir jis pridurdavo „p“; ir atvirksčiai, jeigu kalba sukdamosi apie rusus, pasitaikančias užuominas apie prūsus jis galėdavęs „ištaisyti“ į rusus. Visiškai neabejojame teiginiais, kad Viduramžių rašytojai darydavo daug klaidų, kad jie galėdavo supainioti rusus su prūsais ir pan. Vis dėlto jau dabar norisi replikuoti ir paklausti, ar šiuolaikinis tyrinėtojas visada gali būti tikras, kad jis, interpretuodamas šaltinį, negali pasielgti panašiai, t. y. ar jis, radęs „prūsų misijos“ aprašyme užuominą apie rusus, mintyse jos negali „ištaisyti“ į prūsus? D. Lichačiovo pastebėjimai rodo, kad tokios pat klaidos tyko ir šiuolaikinių tyrinėtojų²⁸. Todėl esame įsitikinę, jog apeliavimas į klaidas nėra panacėja ir *kiekvienas* konkretus atvejis turi būti *specialiai* išnagrinėtas.

Taigi mums rūpimas klausimas yra labai paprastas: ar Petras Damianis klydo, ar buvo teisus?

Pradėkime nuo elementariausių, netgi trivialių pastebėjimų. Kai girdime žodžius „prūsas“, „Prūsija“ ar „rusas“, „Rusija“ lengvai matome didelį jų skambesio panašu-

²⁷ J. K a r w a s i ņ s k a, [pasisakymas diskusijoje], *Acta Baltico-Slavica*, 6, 1969, p. 250.

²⁸ Д. С. Л и х а ч е в, *Текстология на материале русской литературы X–XVII вв.*, Москва, Ленинград, 1962, с. 17. Savo ruožtu P. Subačius atkreipė dėmesį į tai, „kad moderniems laikams būdingas atsainus žvilgsnis į ankstesnių amžių rašto darbininkus yra kultūriškai ydingas, neetiškas, o dar svarbiau – trukdantis pasinaudoti jų įžvalgomis (P. S u b a č i u s, *Текстология. Теорijos ir praktikos gairės*, Vilnius, 2001, p. 258).

mą, tačiau bent man jie kelia visai skirtingas asociacijas. Dabar įsivaizduokime Viduramžių vienuolį ar dvasininką, kad ir tą patį Petrą Damiani. Ar pastarajam prūsai negali sietis su žiauriais pagonimis, nukankinusiems, pvz., šv. Adalbertą-Vaitiekų, o rusai – su krikščionimis, apie kurių valdovą Vladimirą vienas iš paties Petro Damiano herojų, o būtent šv. Brunonas, gražiai atsiliepė?²⁹ Šie pastebėjimai rodo, kad grynai psichologiniu požiūriu galimybės suklysti arba nesuklysti buvo bent jau lygios.

Pereikime prie paties Petro Damiano teksto. Mums rūpimu prūsų-ar-rusų klausimu Petras Damianis apie „rusus“ *expressis verbis* užsimena tik du kartus: 1) „Et cum Bonifatio viro clarissimo, quem nunc felicissimum martirem se habere Russiana gloriatur ecclesia“, ir 2) „cumque ad regem Russorum vir venerabilis pervenisset“³⁰. Pastarąjį atvejį, *rex russorum*, J. Bieniakas supranta kaip *Rusios* atitikmenį³¹, nors tai nėra vienas ir tas pats. Mūsų nuomone, nėra savaimė aišku, kad ten, kur yra „rusų“ kunigaikštis, turi būti ir Rusia (gal čia pakaks retorinio klausimo ar neabejotinai rusų, „variagų“ kunigaikščiui Sviatoslavui mėginant įsikurti Dunojaus žemupyje, šį kraštą automatiškai galime pavadinti Rusia?). Nepaisant to, ir J. Bieniakas, ir kiti tyrinėtojai mano, kad Petras Damianis savo tekste kalba apie Rusiją. Nepaisant nevisiškai preciziško šaltinio informacijos perteikimo, matyti, kad J. Bieniakas ir kiti tyrinėtojai laikosi nuomonės, kad Petras Damianis, rašydamas apie „rusus“, omenyje turi prūsus³². Bet ką daryti su J. Bieniako (ir mūsų) cituotu pirmuoju atveju, kur kalbama apie *russiana ecclesia*?³³ Ką šiuo atveju Petras Damianis turi omenyje, nejaugi prūsus, „prūsų“ bažnyčią, besididžiuojančią kankiniu šv. Brunonu?! Kaip gali būti, kad pirmuoju atveju Petras Damianis, užsimindamas apie „rusų bažnyčią“, ją supranta kaip rusų, o neužilgo kalbėdamas apie „rusų karalių“, jį supranta kaip prūsų? Galbūt toks prieštaravimas dirbtinis, galbūt jis atsirado tik kaip istorikų interpretavimo padarinys? Žiūrint į tekstą objektyviai, tarsi iš pirmo žvilgsnio, trumpam susilaikant nuo interpretavimo ir „klaidų“ paieškų, jis atrodo kur kas nuoseklesnis, jeigu abiem atvejais „rusai“ yra „rusai“. Tačiau gal toks „pasyvus“, šiek tiek patiklus (gal kai kam net atrodytų

²⁹ MPH, t. 1, p. 224–225.

³⁰ Ten pat, p. 326 ir 328.

³¹ J. B i e n i a k, min. veik., p. 190.

³² Ten pat, nuor. 43: „Nawiązanie do męczeństwa św. Wojciecha, wg Damianego znanego owym „ruskim“ poganom, zdaje się jednak świadczyć, że w opinii autora relacji chodzi tu o ten sam kraj, w którym zginął wspomniany poprzednik Brunona“ (MPH, t. 1, p. 327–328). Vėl reikia pastebėti, kad „ruskim“ prikabinimas prie pagonių tėra J. Bieniako konjektūra. Petras Damianis kalba tik apie „Ad gentiles autem postremo perveniens“ (MPH, t. 1, p. 327). Kaip toliau matysime, tai buvo prūsai, tačiau Petras Damianis jų nevadina rusais!

³³ Reikia pažymėti, kad Petro Damiano šv. Romualdo gyvenimo fragmento leidėjas A. Bielowski savo komentare spėjo, kad šiuo atveju *Russiana* turėjo nurodyti į Rugijos salą, kuri tuo metu vadinosi ir *Ruzya*. Jeigu jis nebūtų „pamiršęs“ šalia stovintio termino *ecclesia*, jis be vargo būtų pastebėjęs savo išvedžiojimo absurdiškumą (MPH, t. 1, p. 327).

naivus) žiūrėjimas sukuria iliuzinį, klaidinantį vaizdą? Tai reikia tikrinti remiantis vėlgi Petro Damiano tekstu.

Gerai žinoma, kad šv. Brunonas į savo paskutinę misiją išvyko iš Lenkijos³⁴, greičiausiai iš Boleslovo Narsiojo dvaro. Numatomą kelionės kryptį – į Prūsus – šv. Brunonas aiškiai nurodė prieš pat kelionę rašytame laiške Vokietijos karaliui Henriku II³⁵. Galima teigti, kad Petro Damiano tekstas patvirtina, jog šv. Brunonas pasiekė prūsų gyvenamą kraštą, nes susidūrė su pagonimis, žinojusiais apie šv. Adalberto-Vaitiekaus kankinystę³⁶. Karštas šv. Brunono pamokslavimas pagonims leido suprasti, kad jis trokšta kankinio vainiko. Pagonys šį kartą neskubėjo, buvo apdairesni, pamokyti šv. Adalberto-Vaitiekaus stebuklą, dėl kurių daug slavų atsivertė į tikėjimą. Bijodami galimų savo gentainių atsivertimų pagonys, kaip rašė Petras Damianis, jo „žiauriai pasigailėjo“³⁷. Negalėdamas Prūsuoje pelnyti kankinio vainiko, šv. Brunonas jo buvo priverstas ieškoti kitur, nestovėdamas vietoje, bet keliaudamas, juk Petras Damianis aiškiai pasako, kad „kai atvyko pas rusų karalių“³⁸. Tas pats Petras Damianis, pranešdamas, kad pagonys (prūsai) „ilgą laiką“ nelietė šv. Brunono, turbūt leidžia suprasti, kad kelionė pas „rusų karalių“ buvo netrumpa. Kokia buvo jo kelionės kryptis? Susidūręs su pagonimis, žinojusiais apie šv. Adalbertą-Vaitieką ir jo stebuklų poveikį slavams, labiausiai tikėtina, kad šv. Brunonas pasiekė vakarų prūsus (juk ir pati šv. Adalberto-Vaitiekaus kankinystė įvyko Vyslos žemupyje, prie vietovės Cholinun³⁹). Tolesnę jo kelionės kryptį galima nustatyti pagal jo kankinystės vietą, nurodomą saksų versijos, t. y. Prūsijos ir Rusios arba, dar tiksliau, Lietuvos ir Rusios pasienyje. Mums svarbiausia pastebėti, kad šv. Brunono kelionės kryptis buvo į rytus, link Lietuvos⁴⁰, eventualiai gal net link Rusios. Tačiau juk ir Petro Damiano tekste išvengiame tą pačią rytų kryptį (aišku, jeigu nepuolame „taisyti“ šaltinio ir nepriverčiame šv. Brunono suktis po Prūsiją). Juk jeigu šv. Brunonas savo misionierišką kelionę pradėjo iš Lenkijos, tęsė per prūsų kraštą, o baigė pas „rusų karalių“, tai reiškia, kad jis keliavo rytų kryptimi. Todėl galime teigti, jog, pvz., Kvedlinburgo analų lokalizacija „Rusios ir Lietuvos“ parybyje ir Petro Damiano pateikiama esminių įvykių lokalizacija pas „rusų karalių“ neprieštarauja, bet greičiau paremia viena kitą, nes kalbama apie tą pačią teritoriją (juk šv. Brunonas negalėjo žūti skirtingose vietose!). Antra

³⁴ W. M e y s z t o w i c z, min. veik., p. 493–495.

³⁵ MPH, t. 1, p. 225: „Ego autem nunc flecto ad Pruzos“.

³⁶ Plg. H. G. V o i g t, min. veik., p. 129.

³⁷ MPH, t. 1, p. 327–328: „Illi vero timentes, ne, sicut post martirium beati Adalberti, coruscantibus miraculorum signis, Sclavonicae gentis plerique conversi sunt, ipsis quoque eveniret, longo tempore a beato viro manus artificiosa malitia reprimunt, et cupidissimo mori, nolentes eum occidere, crudeliter parcunt.“

³⁸ Ten pat, p. 328.

³⁹ G. L a b u d a, min. veik., p. 218–219.

⁴⁰ J. B i e n i a k, min. veik., p. 192.

vertus, jau nematome jokios priežasties, dėl kurios turėtume įtarti Petrą Damianį klydus. Rašydamas apie „rusų karalių“ Petras Damianis buvo *savotiškai* teisus. Tačiau į klausimą, *kaip* jis buvo teisus, bandysime atsakyti kitame skyriuje.

Kur buvo Lietuva?

Pradėdami aiškintis, kodėl ir kaip Wiperto Netimeras Petro Damiano tekste galėjo figūruoti kaip „rusų karalius“, pirmiausia turėtume užsiminti, kas buvo Rusia, kokias ji turėjo reikšmes tiriamuoju laikotarpiu. Sąvokos „Русь“ etimologinės problemos, jos daugiaprasmiškumas seniai žinomas, gvildenamas gausioje literatūroje. Tačiau nepriklausomai nuo skandinaviškos, finougriškos, slaviškos ar azijietiškos termino kilmės⁴¹, aišku, kad IX–X a. lotynų, graikų, arabų šaltiniuose „rusais“ paprastai buvo vadinami normanai, kurie savo prekybinio-karinio aktyvumo dėka nuo IX a. antros pusės⁴² ėmė įsigalėti palei to meto prekybos magistrales – Rytų Europos lygumų upes. Be šių vikingų veiklos, svarbiais Rusios valstybės kūrimosi veiksniais laikomi slavų kolonizacija ir IX a. pabaigoje prasidėję geopolitinės situacijos pokyčiai stepėse į šiaurę nuo Juodosios ir Kaspijos jūrų⁴³. Reikia pabrėžti, kad vargu ar savo kultūrinio lygiu normanai pranoko vietines baltų, finougrų ar Rytų slavų gentis, todėl įvairialypiams tarpusavio santykiams apibūdinti tinkamas terminas yra „simbiozė“⁴⁴. Tai sąlygojo, kad atsikėlę normanai jau nuo X a. buvo gerokai suslavėję⁴⁵. Kai kalbame apie valdomą kraštą, lengva įsivaizduoti valstybę, tačiau šiuolaikinė valstybės sąvokos samprata veikia trukdo, negu padeda suvokti šio krašto, paprastai vadinamo Kijevo Rusia, specifiką. Skandinavų sagose sutinkamas šio krašto apibūdinimas „gardar“ (t. y. miestai, tvirtovės), nuo XII a. „gardariki“ (t. y. „miestų karalija“)⁴⁶ gerai perteikia necentralizuoto politinio darinio⁴⁷, turinčio aiškius centrus (ar jų sankaupas „clusters“), bet neturinčio aiškių ribų ar sienų, pagrindinius

⁴¹ Plg. G. S c h r a m m, „Gentem suam Rhos vocari dicebant“, *Ostmitteleuropa. Berichte und Forschungen*, Stuttgart, 1981, S. 1–10; G. S c h r a m m, Die Herkunft des Namens Rus’: Kritik des Forschungsstandes, *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, 30, 1982, S. 7–49; J. K o r p e l a, *Beiträge zur Bevölkerungsgeschichte und Prosopographie der Kiever Rus’ bis zum Tode von Vladimir Monomah*, Jyväskylä, 1995, S. 34–35; S. F r a n k l i n, J. S h e p a r d, *The Emergence of Rus 750–1200*, London, New York, 1996, p. 29–30; A. B. H a z a p e n k o, *Древняя Русь*, с. 11–50.

⁴² S. F r a n k l i n, J. S h e p a r d, min. veik., p. 50.

⁴³ K. H e l l e r, *Die Normannen in Osteuropa* (Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen, R. 1. Giessener Abhandlungen zur Agrar-und Wirtschaftsforschung des Europäischen Ostens, Bd. 195), Berlin, 1993, S. 50.

⁴⁴ Ten pat, p. 16.

⁴⁵ S. F r a n k l i n, J. S h e p a r d, min. veik., p. 140.

⁴⁶ K. H e l l e r, min. veik., p. 39.

⁴⁷ Plg. J. K o r p e l a, min. veik., p. 40.

bruožus⁴⁸. Trumpai sakant, Rusios sąvoka galėjo apimti žemes, kurias valdė, o dažnu atveju tik pretendavo valdyti Riuriko dinastijos kunigaikščiai⁴⁹. Jų pretenzijų įgyvendinimas arba, kitaip sakant, teritorijos įsisavinimas⁵⁰ reiškė ir pačios Rusios plėtimąsi⁵¹.

Taigi šio skyriaus pagrindinio klausimo nagrinėjimą galime pradėti kitu klausimu: ar XI a. pradžioje Kijevo Rusios kunigaikščiai pretendavo į teritoriją, vadinamą Lietuva? Paprastai reliatyvios, laikinos Lietuvos priklausomybės laikotarpis datuojamas nuo Kijevo Rusios kunigaikščio Jaroslavo žygio, įvykusio 1040 m.⁵². Tačiau tai nereiškia, kad panašių planų negalėjo būti anksčiau.

X a. pabaiga – tai toks laikotarpis, kai Lenkijos ir Rusios sienos dar nebuvo galutinai nusistovėjusios, jos dar buvo „paslankios“⁵³. Dviejų kaimynių – Lenkijos ir Rusios – egzistavimas turėjo būti veiksnys, abipusiai skatinantis aiškiau apibrėžti savo valdas. Tai gerai matyti iš Kijevo kunigaikščio Vladimiro veiklos vakarų fronte, kuri koncentravosi ties „Červenės miestų“ priklausomybe. Ką tik užėmęs Kijevo sostą, Vladimiras jau kitais, 981 m., žygiavo prieš „liachų“ gentį ir užkariavo „Červenės miestus“⁵⁴. Po dviejų metų Vladimiras surengė žygį prieš jotvingius. Tokie žygiai turėjo padėti „išsiaiškinti“, kas kam priklauso⁵⁵. Šių svarstymų šviesoje ir Lietuva negalėjo būti išimtis, juk ji būdama „kažkur“ tarp lenkų ir rusų valdų buvo toje pačioje „jautrioje“ zonoje. Tad kur buvo Lietuva žiūrint nuo Kijevo kalvų?

Šiuo atveju mums į talką ateina metraštininkas Nestoras su savo „Būtųjų laikų pasakojimu“. Pasakodamas apie Rusios kūrimąsi, jis vardija gentis, mokačias duoklę rusų kunigaikščiams: meriai, vesiai, čeremisai, mordviai, žiemgaliai, kuršiai, lybiai ir kt., tarp kurių yra ir lietuviai (Litva)⁵⁶. Nors šis metraštis buvo parašytas XII a. pra-

⁴⁸ Płg. A. H. H а с о н о в, „Русская земля“ и образование территории древнерусского государства. Историко-географическое исследование, Москва, 1951, с. 8–9, 25; D. V. M i l l e r, The Many Frontiers of Pre-Mongol Rus', *Russian History*, 19, 1992, p. 232, 236–237.

⁴⁹ Nepaisant H. Paszkiewicziaus tezių dėl Rusios pradžios kontroversiškumo, galbūt vertėtų atkreipti dėmesį į jo mintį, kad Rusios teritorija galėjo būti tapatinama ir su Kijevo metropolija, žr. H. P a s z k i e w i c z, *Początki Rusi*, z rękopisu przygotował K. Stopka, Kraków, 1996, s. 14–15. Reikia pastebėti, kad mes akcentuojame „plačiąją“ Rusios sąvoką; „siauroji“ XII a. šaltiniuose buvo taikoma Kijevo, Černigovo, Perejaslavlio žemėms, žr. pvz., S. F r a n k l i n, J. S h e p a r d, min. veik., p. 341.

⁵⁰ A. H. H а с о н о в, min. veik., p. 26: „...освоение территории государственной властью...“.

⁵¹ J. K o r p e l a, min. veik., p. 24, 72–73.

⁵² E. G u d a v i č i u s, *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999, t. 1, p. 29.

⁵³ Płg. G. R h o d e, *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, Köln, Graz, 1955, S. 24.

⁵⁴ G. L a b u d a, Der Zug des russischen Großfürsten Vladimir gegen die Ljachen im Jahre 981: Ein Beitrag zur Ausbildung der polnisch-russischen Grenze im 10. Jahrhundert, *Ostmitteleuropa: Berichte und Forschungen*, hrsg. von U. Haustein u.a., Stuttgart 1981, S. 17–18.

⁵⁵ A. H. H а с о н о в, min. veik., p. 127.

⁵⁶ *Повесть временных лет*, подготовка текста Д. С. Лихачева, Москва, Ленинград, 1950, т. 1, с. 13.

džioje, tačiau istoriografijoje laikomasi nuomonės, kad šiame sąrašė minimos gentys, tarp jų ir lietuviai⁵⁷, rusų kunigaikščiams duoklę turėjo mokėti nuo žymiai ankstesnių laikų⁵⁸; tuo pačiu pastebima, kad pati duoklinė priklausomybė dėl nuolatinio vietinių genčių priešinimosi neretai būdavo tik nominali⁵⁹. Todėl į Rusios duoklininkų sąrašą galime žiūrėti kaip į rusų teritorinių pretenzijų deklaraciją. XI a. pradžioje lietuvių gyvenama teritorija jau buvo šių pretenzijų sferoje.

Tolesnių svarstymų eigoje galime pastebėti dar vieną dalyką: Rusios duoklininkų sąrašė nėra prūsų. Tai reiškia, kad prūsai ne tik nemokėjo rusų kunigaikščiams duoklės, bet ir (veikiausiai) buvo už jų interesų sferos⁶⁰. Tai juo labiau reikšminga, kad XII a. pradžioje Lenkija neturėjo jokios realios valdžios prūsams. Visa tai reiškia, kad žiūrint iš Kijevo kunigaikščių perspektyvos, Lietuva buvo jų įtakos ar pretenzijų sferoje, o Prūsija – ne. Kodėl? Negalime rasti geresnio atsakymo, kaip tik todėl, kad Prūsija buvo Lenkijos misijų laukas, ji buvo lenkų įtakos arba pretenzijų sferoje. Tačiau kokios buvo Prūsijos ribos lenkų valdovo dvarui Boleslovo Narsiojo laikais? Šiuo atveju turime grįžti prie saksų versijos šaltinių.

J. Bieniakas, ieškodamas saksų versijos šaltinių, spėjo, kad vokiečiams palankios aplinkybės sužinoti apie šv. Brunono kankinystę susiklostė 1010 m. derybų dėl taitkos metu, kai Magdeburgo arkivyskupijos prepozitas Walterdas atvyko į Boleslovo Narsiojo dvarą⁶¹. Šio tyrinėtojo nuomone, tuo metu vokiečių gauta informacija atspindėjo svarbiausiuose saksų versijos šaltiniuose: Kvedlinburgo analuose ir Thietmaro Merseburgiečio kronikoje bei neišlikusiame šv. Brunono kankinystės aprašyme „Liber Gestorum“, kuriuo vėliau, po šimto metų, naudojosi „Gesta archiepiscoporum Magdeburgensium“ autorius⁶². Svarbu pažymėti, kad J. Bieniakas, nepaisant tam tikrų skirtumų, ir Kvedlinburgo analų, ir Thietmaro Merseburgiečio kronikos pranešimus laikė iš esmės lygiaverčiais⁶³. Savo ruožtu E. Gudavičius Thietmaro ir Kvedlinburgo analų pranešimo apie šv. Brunono kankinystę skirtumus kur kas labiau akcentuoja ir juos komentuoja kaip skirtingų visuomenės sluoksnių turimos ir pateiktos informacijos

⁵⁷ E. G u d a v i č i u s, „Lietuvos“ vardas, p. 81.

⁵⁸ P v z., J. K o r p e l a, min. veik., p. 37.

⁵⁹ A. H. H a c o n o v, min. veik., p. 48, 152–158; B. T. П а ш у т о, *Образование Литовского зодударства*, Москва, 1959, c. 10–12; E. G u d a v i č i u s, „Lietuvos“ vardas, p. 81–82.

⁶⁰ Tiesa, V. Pašuta laikėsi nuomonės, kad ir prūsų žemės buvo patekusios į rusų kunigaikščių politinio aktyvumo sferą. Tačiau mums atrodo, kad ši nuomonė nėra gerai pagrįsta, nes šiuo konkrečiu atveju V. Pašuta bus supainiojęs būsimosios Pamaskvės galindus su Prūsijos galindais. Žr. B. T. П а ш у т о, min. veik., p. 11. Dėl prūsų ir jotvingių nepatekimo į Rusiai duoklę mokančių genčių sąrašą žr., pvz., H. Ł o w m i a ņ s k i, Stosunki polsko-pruskie za pierwszych Piastów, *Przegląd Historyczny*, 1950, nr 41, s. 159.

⁶¹ J. B i e n i a k, min. veik., p. 189–190.

⁶² Ten pat; *MGH SS*, t. 14: *Gesta archiepiscoporum Magdeburgensium*, Hannoverae 1883, p. 383.

⁶³ J. B i e n i a k, min. veik., p. 190.

atspindį. Nors takoskyra tarp vietinio saksų elito „stereotipinės“ informacijos („platus“ Prūsijos suvokimas) ir dar labiau elitinės informacijos, atspindėjusios Kvedlinburgo analuose (Lietuvos išskyrimas iš Prūsijos stereotipo)⁶⁴, atrodo, yra daugiau dirbtinė negu reali⁶⁵, tačiau nei J. Bieniako, nei E. Gudavičiaus spėjimai neneigia, kad saksus informacija pasiekė per lenkus. O tai mūsų atveju yra svarbiausia.

Kas žinoma apie Petro Damiano informacijos šaltinius? E. Gudavičiaus nuomone, „italus neabejotinai paveikė lenkų informacija“, nes šv. Romualdas, kurio „Gyvenimą“ rašė Petras Damianis, bendravo su jauniausiuoju Boleslovo Narsiojo sūnumi Bezprimu⁶⁶. Taigi atrodytų, kad lenkai, informavę saksus ir italus, priklausė tam pačiam visuomenės sluoksniui, elitui. Tačiau kaip tada paaiškinti saksų ir italų versijų skirtumus? Kodėl tas pats visuomenės sluoksnius informuodamas saksus pasako, kad šv. Brunonas žuvo Prūsijos, o dar tiksliau, Lietuvos ir Rusios paribyje, o italams pasako dar kitaip, kad „Rusioje“. Net jeigu ir toliau kas laikytųsi „teorijos“ apie Petro Damiano „klaidą“, daugiau negalėtų ignoruoti skirtumų (kurie kur kas rimtesni negu tarp Kvedlinburgo analų ir Thietmaro Merseburgiečio kronikos), nes, net jeigu Petras Damianis ir tikrai būtų norėjęs pasakyti *prussorum*, bet jam „netyčia“ išėjo *russorum*, vis tiek liktų akivaizdus skirtumas, nes Petro Damiano tekste anaipatol nekalbama apie jokių paribį. Šis skirtumas taps dar ryškesniu, jeigu saksų ir italų versijas gretinsime tokias, kokios jos yra iš tikrųjų („netaisytos“). Pamatysime, kad saksų versija kalba apie Prūsijos (arba Lietuvos) ir Rusios paribį, o italų versija, atrodo, – apie „Rusią“ (iš tikrųjų apie „rusų karalių“). Tokie skirtumai trukdo kalbai apie bendrą saksų ir italų informacijos šaltinį, kurį lakoniškai būtų galima vadinti „lenkų informacija“.

⁶⁴ E. G u d a v i č i u s, Šv. Brunono misija, p. 119.

⁶⁵ Tekstologiniu požiūriu: jeigu ir Kvedlinburgo analų autoriaus, ir Thietmaro Merseburgiečio pagrindinis šaltinis buvo bendras (žr. J. B i e n i a k, min. veik., p. 191–192), apeliavimas į skirtingus visuomenės sluoksnius mažai įtikina. Sociologiniu požiūriu: tai, kad Thietmaras pamini Brunono tėvą, gali liudyti platų jo informatorių ratą, o tai tik dar kartą patvirtina Thietmarą turėjus artimus ryšius ne tik su „eiliniais“ diduomenės atstovais, tokiais kaip šv. Brunono tėvas, bet ir su aukščiausiam to meto Vokietijos elitui priklausančiais žmonėmis, tokiais kaip Magdeburgo arkivyskupas Taginonas ar karalius Henrikas II (W. W a t t e n b a c h, R. H o l t z m a n n, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Die Zeit der Sachsen und Salier*, T. 1: Das Zeitalter des Ottonischen Staates (900–1050), Neuausg., besorgt von F.-J. Schmale, Köln-Graz, 1967, S. 55–56; J. D a b r o w s k i, *Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480)*, Warszawa etc., 1964, s. 23). Tai reiškia, kad Thietmaras Merseburgietis informacijos gavimo atžvilgiu tikrai nebuvo prastesnėje padėtyje negu Kvedlinburgo analų autorius. Todėl Lietuvos paminėjimas Kvedlinburgo analuose nėra pakankamas argumentas, rodantis tiesioginius kontaktus su šv. Brunono aplinka. Tam tikri skirtumai tarp Wiperto pasakojimo ir Kvedlinburgo analų greičiausiai liudija skirtingus šaltinius. Nepaisant šių kūrinių žanrų netapatumo, vis dėlto pravartu pažymėti, kad spėjamam šv. Brunono palydovui neegzistuoja pasienio problema, kuri negalėjo būti nesvarbi tokiam valdovui kaip Boleslovas Narsusis.

⁶⁶ E. G u d a v i č i u s, Šv. Brunono misija, p. 120.

Kaip matome, situacija yra žymiai sudėtingesnė, negu gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio, nes saksų ir italų versijos gerokai skiriasi (primename, kad vis dar kalbame tik apie kankinystės lokalizavimo skirtumus). Tačiau situacija neatrodo beviltiška. J. Bieniakas plačiau įsivaizdavo Petro Damiano informatorių ratą. Neabejotinai žinodamas apie Boleslovo Narsiojo sūnų kaip vieną galimų informatorių, jis pagrindiniais informatoriais įvardijo eremitus, kamaldulių vienuolius, kurie įsikūrę Lenkijoje ir toliau palaikė ryšius su Italija⁶⁷. Savo ruožtu mes tik galime paremti šią J. Bieniako išvalgą, pasiektą net nepastebint esminių skirtumų tarp saksų ir italų versijų. Šie skirtumai mažina Boleslovo Narsiojo sūnaus kaip informatoriaus šansus. Todėl labiau tikėtina nuomone galime laikyti tą, kuri saksų versijos pagrindiniu informacijos šaltiniu nurodo lenkų dvarą, o italų versijos – kamaldulių vienuolius. Tačiau kieno buvo ta informacija? Juk kažkas jiems turėjo papasakoti, kas nutiko pas „rusų karalių“.

Nustačius saksų ir italų versijos informacijos skirtingus šaltinius, galima pradėti aiškintis, ką reiškia jų skirtumai esminių įvykių lokalizavimo atžvilgiu. Ką reiškia „Prūsijos (arba Lietuvos) ir Rusios pasienyje“ ir ką reiškia „Rusioje“⁶⁸? Iki šiol, bent jau mūsų žiniomis, šis klausimas daugiausia buvo svarstomas tik kaip geografinė problema. Siauras geografinis horizontas, menkas baltų genčių pažinimas lenkams trukdė išskirti lietuvius iš baltų masyvo, vertė painioti lietuvius su prūsais dar ir XIII a. Tačiau ar visada ir ar tik siauras akiratis buvo pagrindinės kliūtys? Kodėl per lenkus Saksoniją pasiekusi žinia apie Lietuvą pačioje Lenkijoje neįveikė prūsų stereotipo, kuris apimdavo ir lietuvius? Ar vėl tik silpni santykiai kalti? Ar tai, kad rusai žinojo, kur ir turbūt kas yra Lietuva, galima paaiškinti vien intensyvesniais kontaktais? Šie ir panašūs klausimai istoriografijoje nėra pakankamai gvildinti⁶⁹.

Pradėkime nuo to, kad misijų politikos kontekste Prūsija buvo misijų, kylančių iš Lenkijos, taikiny. Todėl atrodo pakankamai pagrįsta manyti, kad jeigu teritorija, vadinama Lietuva, laikoma Prūsijos dalimi, tai tuo pačiu jos statusas misijų politikos kontekste prilyginamas Prūsijai. Tai visų pirma lenkų sampratos detalė, atsispindėjusi saksų versijoje. Vieta, kurioje žuvo šv. Brunonas, Thietmaro Merseburgiečio kronikoje įvardijama kaip Prūsijos ir Rusios paribys. Ją dar labiau patikslina Kvedlinburgo analai, įvardydami Rusios ir Lietuvos paribiu. Iš to seka, kad atsižvelgiant į šv. Brunono misijos kryptį, jis kankinio vainiką pelnė Lietuvoje, t. y. teritorijoje, į rytus nuo kurios prasideda Rusios kunigaikščių valdos. Toks teiginys nėra vien

⁶⁷ J. B i e n i a k, min. veik., p. 189.

⁶⁸ Čia sąvoką „Rusia“ (kabutėse!) vartoju kaip „rusų karaliaus“ valdų atitikmenį.

⁶⁹ Galima pastebėti, kad šiuo metu Europos istoriografijoje paribių problematika yra gana aktuali. Periferiniams regionams arba įtakos zonoms tradiciškai buvo skiriama nepakankamai dėmesio, o pati periferija daugiau tiriama centro, o ne išorinių sienų atžvilgiu (H.-J. S c h m i d t, *Kirche, Staat, Nation: Raumlagerung der Kirche im mittelalterlichen Europa*, Weimar, 1999, S. 15–16).

geografinė detalė, jis reiškė Rusios kunigaikščių pretenzijų į šią teritoriją nepripažinimą arba atmetimą. Tai galima laikyti Lenkijos valdovo dvaro suformuluota pozicija⁷⁰. Ar Rusios kunigaikščiai taikstėsi su tokia pozicija – kitas klausimas. Iš „Būtųjų laikų pasakojimo“ galime spėti, kad nesitaikstė. Savo ruožtu Petro Damiano tekste sutinkami rusiški elementai – *russiana ecclesia*, o gal ir *rex russorum* – liudija rusų informacijos pėdsakus. Šių svarstymų šviesoje galima teigti, kad į Petro Damiano tekstą įjaustos rusiškos detalės nėra neutralios, priešingai, jos leidžia kalbėti apie Rusios elito požiūrį į šv. Brunono paskutinįją misiją. Kodėl saksų versijoje atsispindėjo lenkų požiūris, plačiau aiškinti nereikia (aišku, jie buvo suinteresuotoji pusė). Tačiau žymiai sudėtingesnis yra kitas klausimas, kaip galime paaiškinti, jog rusų samprata atsispindėjo Petro Damiano tekste? Turime pripažinti, kad patenkinamo atsakymo neturime; neaišku, kaip konkrečiai Petro Damiano informatoriai eremitai gavo informaciją tokią, kokia atsispindėjo jo tekste. Tačiau viena originali ir niekur kitur anksčiau versijose nesutinkama detalė leidžia prielaidą apie rusų pateiktą informaciją dar labiau sustiprinti. Turime omenyje tai, kad Petras Damianis praneša, jog Rusios Bažnyčia didžiuojasi turėdama garbingą kankinį šv. Brunoną. Tokios unikalios informacijos šaltiniu galime laikyti tik pačius rusus, jų kunigaikštiškąjį ir bažnytinį elitą. Sunku patikėti, kad politiškai angažuotam lenkų dvarui rūpėtų Rusios Bažnyčios dvasiniai džiaugsmi. Patį eremitų nesuinteresuotumą⁷¹, kieno pretenzijos labiau pagrįstos, lenkų ar rusų, galima laikyti patikimu laidu, kad jie perteikė informaciją jos neredaguodami, iš esmės tokią, kokią gavo, t. y. rusų „paredaguotą“. Netgi nepaisant to, ar terminas „rusų karalius“ yra tendencinga, ar tikrovę atitinkanti formuluotė, kiti duomenys taip pat patvirtins mintį, kad rusai nebuvo abejingi paskutinijai šv. Brunono misijai.

Šiame etape galime formuluoti tokias tezes. Saksų ir italų versijos, skirtingai lokalizuodamos šv. Brunono kankinystę, išreiškė skirtingas besiformuojančių galios centrų – Lenkijos ir Rusios – sampratas, pagal kurias teritorija, XI a. pradžioje vadinta Lietuva, yra arba tampa jų pretenzijų objektu. Tiksliausio saksų versijos šaltinio, Kved-

⁷⁰ Galima atkreipti dėmesį į Europos Ankstyvųjų viduramžių misijų specifiką. Mayke de Jong pastebi, kad pagonybė prasidėdavo ten, kur baigdavosi krikščionybė, – tai buvo pasienis, skiriantis „mus“ nuo „jų“, kurį turėdavo peržengti tikėjimo skelbėjai, kuriems kelią atverdavo arba paskui kuriuos sekdavo karinės pajėgos, įtvirtindavusios jų laimėjimus. M. de Jong, *Religion, The Early Middle Ages: Europe 400–1000*, ed. R. McKitterick (*The Short Oxford History of Europe*, gen. ed. T. C. W. Blanning), Oxford, 2001, p. 147–148.

⁷¹ Derėtų prisiminti Petro Damiano teksto epizodą, kuriame eremitai – būsimieji kankiniai – griežtai atsisako painiotis į pasaulietinės politikos verpetus: *MPH*, t. 1, p. 329: „Busclavus [Boleslovas Narsusis] autem volens coronam sui regni ex Romana auctoritate suscipere, praedictos venerabiles viros coepit obnixa supplicatione deposcere, ut ipsi plurima eius dona papae deferrent et coronam sibi a sede apostolica reportarent. Qui regiae petitioni assensum penitus denegantes, dixerunt: *Nos in sacro ordine positi sumus, tractare nobis secularia negotia minime licet; et ita relinquentes regem, ad cellam reversi sunt*“.

linburgo analų, nurodomas „Rusios ir Lietuvos paribys“ ir Petro Damiano teksto „rusų karalius“, nors ir skirtingai, bet tikriausiai taikomi vienai ir tai pačiai teritorijai. Šių šaltinių apibūdinimai „persidengia“. Tai rodo, kad šioje teritorijoje kirtosi Lenkijos ir Rusios valdovų interesai⁷². Tuo pačiu galime teigti, kad Wiperto nurodoma „Prūsija“ yra labiausiai aptakus apibūdinimas. Tai ypač keista žinant, kad jis sakosi buvęs šv. Brunono palydovu. Jo pasakojime šv. Brunonas nuvyksta į Prūsiją ir ten pasilieka, toliau jis niekur nekeliauja. Keista, kad kelionės dalyvis blogiausiai žino, kur žuvo šv. Brunonas, kur, anot jo paties, jis pats neteko regėjimo.

Lenkija–Rusia–Lietuva

Pastaruoju metu pasirodžiusiuose užsienio tyrinėtojų darbuose, kurie vienaip ar kitaip liečia šv. Brunono veiklą, ryškėja skirtingos, iš dalies net viena kitą neigiančios versijos. Esant tokiai istoriografijos situacijai, galime drąsiai teigti, kad šv. Brunono „byla“ dar ilgai bus neišspręsta. Taip pat galime spėti, kad ir ateityje gyvuos keletas konkuruojančių versijų, o pastangos nustatyti „kaip buvo iš tikrųjų“ daugiau ar mažiau pasiliks spėlionių sferoje. Šiuo kartu apsiribosime tiktai sinoptiniu kai kurių versijų aptarimu.

Štai lenkų tyrinėtojas P. Cywiński toliau gilina tradicinį Lenkijos istoriografijos požiūrį apie ypač draugiškus Boleslovo Narsiojo ir šv. Brunono santykius⁷³ ir net yra linkęs šv. Brunoną išvelgti viename iš dviejų Lenkijos Bažnyčios metropolitų, mini mų Galo Anonimo kronikoje kalbant apie Boleslovo Narsiojo laikus (992–1025)⁷⁴. P. Cywiński tapomas šv. Brunonas iš esmės tėra Boleslovo Narsiojo agentas, vykdeš jo bažnytinės politikos uždavinius. Tuo tarpu suomių tyrinėtojas J. Korpela, atsižvelgdamas į tuometinę Rytų Europos politinę situaciją, šv. Brunoną traktuoja kaip

⁷² Jau O. Rapovas išvelgė lenkų ir rusų interesų susidūrimą jotvingių žemėje, kuri, jo nuomone, jau priklausė Rusiai po Vladimiro 983 m. žygio (dėl ko O. Rapovas sulaukė pagrįstos kritikos: J. T y s z k i e - w i c z, Brunon z Querfurtu, s. 46). O. Rapovas šv. Brunono 1009 m. misiją laikė prolenkiška ir nukreipta prieš Rusiją (O. M. P a p o v, *Русская Церковь в IX-первой трети XII в.: Принятие христианства*, Москва, 1988, c. 383, 389–390). Tačiau, kaip jau matėme, šios misijos negalima traktuoti vienpusiškai kaip prolenkiškos ar antirusiškos, nes ja suinteresuoti buvo ir lenkai, ir rusai.

⁷³ Pvz., R. Wenskaus užuominą apie tai, kad tarp šv. Brunono ir Boleslovo Narsiojo galėjęs kilti konfliktas, J. Bieniakas suskubo paskelbti visiškai fantastiška, nors neatmetė jo pastebėjimo dėl šv. Brunono kulto nykimo Lenkijoje (J. B i e n i a k, *Wyprawa misyjna*, s. 185–186).

⁷⁴ P. M. A. C y w i ņ s k i, *Druga metropolia Bolesława Chrobrego a Brunon z Kwerfurtu*, *Kwartalnik Historyczny*, R. 108, t. 4, 2001, s. 3–15. Istoriografijoje egzistuoja keletas hipotezių, kaip reikėtų suprasti Galo Anonimo žodžius apie du metropolitus (žr., pvz., R. W e n s k u s, *Studien zur historisch-politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt*, Münster, Köln, 1956, S. 181, 196; J. F r i e d, *Ottón III i Bolesław Chrobry. Miniatura dedykacyjna z Ewangeliarza z Akwizgranu, zjazd gnieźniński a królestwa polskie i węgierskie. Analiza ikonograficzna i wnioski historyczne*, Warszawa, 2000, s. 102–110. Ten pat – nuorodos į papildomą literatūrą).

Vokietijos karaliaus Henriko II pasiuntinį, bandžiusį užmegzti Henriko II ir Vladimiro sąjungą prieš Boleslovą Narsųjį⁷⁵. Maža to, šis tyrinėtojas netgi spėja, kad Lenkijos diplomatija galėjo prisidėti prie šv. Brunono nužudymo, o visą kaltę suversti atpirkimo ožiams – pagonims⁷⁶. Aišku, nereikia tokių spėjimų priimti nekritiškai, tačiau suomių istoriko tyrimas rodo, kad paraidinio šaltinio supratimo, – pagal ką dažnai suprantamas garsusis šv. Brunono laiškas Henrikui II – šiuolaikinėje medievistikoje nepakanka. Tam tikra distancija nuo tautinių sentimentų (pvz., valdovų kulto), gilesnis šaltinių traktavimas ir didesnis jautrumas praeities tikrovės sudėtingumui tampa būtinomis tiriamojo darbo prielaidomis. Tokia tyrinėtojo laikysena verčia kritiškai traktuoti kai kuriuos tradicinius teiginius, juos tikrinti ir ieškoti naujų atsakymų, kuriuos savo ruožtu taip pat reikia tikrinti. Šiuo požiūriu šv. Brunono „byla“ nėra išimtis. Be abejo, J. Korpela griaua kai kuriuos „savaiame suprantamus“ teiginius, tačiau didžiausią iššūkį tradiciniam požiūriui metė rusų tyrinėtojas A. Nazarenka. Žiūrint iš Lietuvos istoriografijos perspektyvos, šio iššūkio esmę trumpai būtų galima nusakyti taip: jeigu A. Nazarenkos siūlomas įžvalgas priimsime už gryną pinigą, tai iš visų teorijų apie 1009 m. Lietuvą liks tik pirmasis Lietuvos vardo paminėjimas. Daugiau nieko. Tačiau ne būtinybė gelbėti „tautinį reikalą“, bet pats šaltinių traktavimo metodas mus verčia abejoti A. Nazarenkos siūlomu problemos sprendimu.

Iš pat pradžių reikia pastebėti, kad lenkų ir lietuvių istorikams rūpinti šv. Brunono kankinystės vietos lokalizacijos problema šiam rusų tyrinėtojui yra visiška marginalija. Savo fundamentaliame veikale A. Nazarenka tyrinėja Rusios ir lotyniškosios Europos šalių (daugiausia Vokietijos) įvairialypius santykius IX–XII a. Operuodamas išpūdingai gausiais ir įvairiais skirtingų šalių šaltiniais, A. Nazarenka demonstruoja aukšto lygio kvalifikaciją, kurioje dera geriausios filologo ir istoriko savybės. Todėl bandyti diskutuoti mūsų atveju galima tik turint viltį, jog niekas nėra apdraustas nuo klaidų⁷⁷.

Kol Lenkijos ir Lietuvos istoriografijos kontekste dar reikia „reabilituoti“ Petro Damiano tekstą, tokia *russorum*-ar-*prussorum* problema A. Nazarenkai net neegzistuoja. Kol spėliojama ar Ademaro Chabaniečio kronikos pasakojimas yra ketvirta versija, A. Nazarenka jį traktuoja lygia greta su Petro Damiano ir Wiperto pasakojimais. Analizuodamas šiuos šaltinius, A. Nazarenka nemato Lenkijos ar Lietuvos istoriografijai įprasto vaizdo iš prūsų, jotvingių ar lietuvių gyvenimo. Šv. Brunono kanki-

⁷⁵ J. K o r p e l a, Ein Bischof zwischen zwei Heiligen: Bruno von Querfurt, St. Vladimir und Heinrich (II.) der Heilige, *Bayern und Osteuropa: Aus der Geschichte der Beziehungen Bayerns, Frankreichs und Schwabens mit Rußland, der Ukraine und Weißrußland*, hrsg. von H. Beyer-Thoma (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München; R.: Geschichte, Bd. 66), Wiesbaden, 2000, S. 122–123.

⁷⁶ Ten pat, p. 124–125.

⁷⁷ Šiame straipsnyje stengiamės savo argumentus dėstyti lakoniškai. Per daug plėstis nėra prasmės, žinant, kad lietuvių kalbą mokslo pasaulyje supranta tik labai nedaug mokslininkų.

nystės aprašyme jis mato atsispindėjus Rusios valdovo Jaropolko Sviatoslavičiaus (972–978) spėjamo krikšto aplinkybes⁷⁸. A. Nazarenka pripažįsta, kad šv. Brunonas iš tikrųjų žuvo Prūsijos (ar Lietuvos) ir Rusios pasienyje (1009 m.), kaip praneša Thietmaro Merseburgiečio kronika ar Kvedlinburgo analai, tačiau kita informacija, esanti Petro Damiano ar Ademaro Chabaniečio tekstuose, siejama ne su šv. Brunonu, bet su spėjamų vokiečių misionierių veikla Kijeve trisdešimčia metų anksčiau. A. Nazarenka teisingai kritikuoja ankstesnę istoriografiją, Petro Damiano ir ypač Ademaro Chabaniečio tekstuose mačiusią nesąmonių rezginį, tačiau jo paties projektuojamas vaizdas ne mažiau keistas, nes iš jo seka, kad šiuose tekstuose vienu metu vyksta du nevienalaikiai veiksmai, kuriuos skiria trisdešimties metų tarpas. Vaizdžiai tariant, suponuojamas toks šaltinio perskaitymas, anot kurio, šv. Brunonas žūsta nuo žudiko, kuris savo nusikaltimą įvykdė prieš trisdešimt metų! Vaizdas absurdiškas, todėl kyla klausimas ar tokiu atveju šaltinis nėra per daug prievartaujamas?

Jau iš pirmųjų eilučių galime įtarti A. Nazarenką laikantis tam tikrų išankstinių prielaidų, kurios šv. Brunono kankinystės aprašymui primeta abejotiną kontekstą. Tyrinėtojas sugretina metraštinės žinutes apie vokiečių pasiuntinybes pas Jaropolką ir Petro Damiano bei Ademaro Chabaniečio pasakojimus apie šv. Brunono kankinystę. Puikiai suprasdamas, kad pastarieji pasakojimai sudaro atskirą teminę grupę, A. Nazarenka vis dėlto iš anksto postuluoja, kad jie siejasi su X a. pabaigos įvykiais Rytų Europoje⁷⁹. Toks neva akivaizdus skirtingų šaltinių aprašomų skirtingų veiksmų (bent jau pačių šaltinių autorių požiūriu) ryšys tampa užduotimi, kurią stengiamasi įvykdyti bet kokia kaina. Petro Damiano vaizduojama trijų brolių nesantaika A. Nazarenkai „gyvai primena“ kivirčius tarp trijų Sviatoslavo sūnų Jaropolko, Olego ir Vladimiro⁸⁰. Tačiau tik stiprus pritempimas gali sukelti tokią asociaciją⁸¹. Nesunku pastebėti, kad *konkrečios* detalės veikia neigiamai, negu patvirtina A. Nazarenkos tezę. Žinoma, šis „Jaropolko krikšto“ versijos šalininkas panašius priekaištus galėtų atmesti, pastebėdamas, kad kalbama tik apie tam tikrų miglotų reminiscencijų įpinimą į šv. Brunono kankinystės aprašymą. Tačiau visa bėda yra ta, kad A. Nazarenkos interpretavimo būdas suponuoja, kad, pvz., Petras Damianis pats nežino apie ką kalba. Pats amžininkas yra įsitikinęs, kad jis kalba tiesą apie šv. Brunono žuvimą⁸²,

⁷⁸ А. В. Назаренко, *Древняя Русь*, с. 339–390.

⁷⁹ Ten pat, p. 339–340.

⁸⁰ Ten pat, p. 340.

⁸¹ Dėl Sviatoslavo sūnų Jaropolko, Olego ir Vladimiro kovos dėl valdžios žr.: S. Frankl, J. Shepard, min. veik., p. 151–152. Kiek kitaip įvykius traktuoja A. Nazarenka, bet nuo to jie ne ką daugiau primena šv. Brunono pakrikštytą kunigaikštį ir du jo brolius. Plg. А. В. Назаренко, *Древняя Русь*, с. 361–390.

⁸² *MPH*, t. 1, p. 329: „Verumtamen ego, si de hoc mirabili viro cuncta, quae dici veraciter possunt, virtutum dona referre temptarem, deficerent forsitan lingua, non deficiente materia“.

tačiau A. Nazarenka verčia manyti, kad jis kalba apie Jaropolko krikštą. Nestebina A. Nazarenkos nesugebėjimas paaiškinti, kaip galima vienu metu pasakoti apie du skirtingus įvykius (panašiai kaip Borgeso romanuose?). Taip dirbtinai yra griauamas šaltinio vidinės chronologijos nuoseklumas, šaltinis faktiškai yra „dekonstruojamas“. Todėl rimčiausiu A. Nazarenkos tyrimo trūkumu laikytume tai, kad jis nepamėgino nustatyti, kurio iš autorių – Petro Damiano, Ademaro Chabaniečio ar Wiperto – pasakojimas yra patikimiausias, mažiau patikimas ir mažiausiai patikimas. Tai juo labiau būtina, nes kalbama iš esmės apie vienalaikius šaltinius⁸³. To nepadaręs autorius galėjo elgtis su šaltiniais kaip tinkamas.

Atsižvelgiant į Petro Damiano informaciją, jo pasakojimo nuoseklumą ir išbaigtumą, jo pranešimą galime laikyti patikimiausiu⁸⁴. Petras Damianis šv. Brunono biografijos žinias pateikia nuoseklia chronologine seka nuo jo tapimo vienuoliu iki pat kankiniškos mirties. Šių žinių patikimumą reikia vertinti visų likusių Petro Damiano šv. Romualdo gyvenimo aprašymo žinių kontekste. Tuo tarpu A. Nazarenka remiasi tik ištrauka, prasidedančia šv. Brunono atvykimu pas „rusų karalių“. „Cumque ad regem russorum vir venerabilis pervenisset“ reiškia jo paskutinės misijinės kelionės tęsinį, o ne savarankiško pasakojimo pradžią. Petro Damiano tekstas žymiai *logiškesnis* nei A. Nazarenkos siūlomas skaitymo būdas, pagal kurį išeitų, kad šv. Brunonas vykdamas į Rytus judėjo ne tik erdvėje, bet ir laike – trisdešimt metų atgal į praeitį! Beje, tokį pat nuoseklų judėjimą nuo ankstesnių įvykių prie vėlesnių galima išvėlgti ir Ademaro Chabaniečio pasakojime, kuris, atrodo, yra tapęs vienu svarbiausiu A. Nazarenkos tezės

⁸³ Kaip žinia, Petro Damiano pasakojimas apie šv. Brunono Kverfurtiečio kankinystę įterptas į šv. Romualdo gyvenimo aprašymą. Šis vienas pirmųjų Petro Damiano kūrinių buvo parašytas, vienu tyrinėtojų nuomone, iki 1030, kitų – apie 1041–1042 m. A. B. H a z a r e n k o, *Древняя Русь*, c. 346 su nuoroda į F. D r e s l e r, *Petrus Damiani: Leben und Werk* (Studia Anselmiana, T. 34), Roma, 1954, p. 238; *Petri Damiani Vita beati Romualdi*, a cura di G. Tabacco (Fonti par la storia d'Italia, No. 94), Roma, 1957, p. LIII–LIV; G. T a b a c c o, Romuald von Camaldoli, *LdM*, Bd. 7, 1995, Sp. 1020; G. F o r n a s a r i, Petrus Damiani, *LdM*, Bd. 6, 1993, Sp. 1970.

⁸⁴ Apsiribosime keliais pastebėjimais. Žr. nuor. 83. H. G. Voigto nuomone, Petro Damiano pasakojimas, nepaisant tam tikrų miglotų vietų (Trübungen), remiasi gerais šaltiniais. Petras Damianis rėmėsi šv. Romualdo pasekėjų, kamaldulių, turima informacija (H. G. V o i g t, *Brun von Querfurt*, S. 9–10). Reikia pastebėti, kad šv. Romualdas labai anksti gavo žinių apie šv. Brunono žūtį, gal net tais pačiais 1009 m., nes jau 1010 m., paskatintas savo mokinio pavyzdžio, išsiruošė į misijinę kelionę į Vengriją. Tai, žinoma, nereiškia, kad Petro Damiano pasakojimas atspindi būtent tokią informaciją, kokia pasiekė kamaldulius 1009–1010 m., bet tai, mūsų manymu, yra žemutinė riba, (maždaug) vienalaikė su Kvedlinburgo analais. Kalbant apie kamaldulių informuotumą būtina atsižvelgti į tai, kad atsiskyrėlis šv. Romualdas palaikė kontaktus su įtakingiausiomis (t. y. ir geriausiai informuotomis) to meto Europos asmenybėmis (G. T a b a c c o, min. veik., p. 1020). Wiperto pasakojimas išlikęs XI a. rankraštyje (*MPH*, t. 1, p. 151 [A. Bielowskio komentaras]). Manoma, kad šis pasakojimas vienalaikis su Petro Damiano ir Ademaro Chabaniečio pasakojimais ir tuo pačiu pastebima, kad jame yra tokių pat klaidų kaip ir Ademaro Chabaniečio pasakojime (A. B. H a z a r e n k o, *Древняя Русь*, c. 354–355). Dėl Ademaro Chabaniečio pasakojimo datavimo žr. nuor. 8–9.

kertinių akmenų⁸⁵. A. Nazarenka teisingai pastebė, kad šiame pasakojime kai kurie šv. Adalberto-Vaitiekaus veiksmai Vengrijoje galėjo būti priskirti šv. Brunonui Kverfurtiečiui⁸⁶. Tačiau patys veiksmai dėstomi pradedant ankstesniais ir baigiant vėlesniais, t. y. po epizodo apie Vengrijos XI a. pradžios įvykius seka vėlesni, bet ne ankstesni įvykiai. Svarbu atkreipti dėmesį, kad Ademaro Chabaniečio kronikoje pranešama, kad žuvus šv. Brunonui vienas graikų vyskupas „post paucos dies“ atvyko į Rusią ir atvertė tą dalį šalies, kuri dar buvo likusi stabmeldiška. A. Nazarenka užuominą apie graikų vyskupą laiko reminiscencija apie Vladimiro krikštą 988 m.⁸⁷. Mūsų manymu, reikalas nėra toks paprastas ir galima pasiūlyti kitą interpretaciją. Jeigu Ademaro Chabaniečio pasakojime šv. Brunonas laikomas Rusios apaštalu, tai ir graikų vyskupo operatyvų atvykimą („post paucos dies“, bet ne po dešimties metų!) „į Rusią“ galima laikyti atvykimu į šv. Brunono apaštalaujamą teritoriją, o jo veiksmus kvalifikuoti kaip konkurencinius⁸⁸. Graikų vyskupo pasirodymą laikome dar vienu argumentu, remiančiu mūsų aukščiau išdėstytus argumentus dėl Rusios bažnytinės ir kuni-gaikštiškos hierarchijos suinteresuotumo šv. Brunono misijos rezultatais.

Mūsų nuomone, A. Nazarenka pernelyg supainiojo paprastus dalykus ir pernelyg supaprastintai traktavo dalykus, kuriems iš tikrųjų reikia tolesnių tyrimų. Pirmuoju atveju turime omenyje paties šv. Brunono misijos aplinkybes. Antruoju – paties A. Nazarenkos pateikiamų viduramžių kronikų ištraukas, kuriose kalbama apie rusų krikštą XI a. pradžioje ar apie šv. Brunoną kaip Rusios apaštalą. Apeliuoti į miglotas reminiscencijas iš Jaropolko laikų – ne išeitis. Neįmanoma patikėti, kad skirtingi autoriai padarytų vieną ir tą pačią „klaidą“ (šv. Brunonui priskirdami X a. pabaigos reminiscencijas) ir nė vienas aiškiai neprasitartų apie Jaropolko krikštą! A. Nazarenka nesvarsto „rex russorum“ alternatyvų, nors pats puikiai žino, kad šiuo terminu X–XIII a. Vakarų Europos šaltiniuose buvo įvardijami ne tik Kijevo valdovai⁸⁹. Iš kitos pusės, nereikia iš anksto atmesti minties, kad kai kurie Viduramžių autoriai šv. Brunono misiją galėjo traktuoti kaip Rusios krikštą. Vargu ar XI a. pradžioje jiems galėjo būti aiškios 988 m. Vladimiro krikšto pasekmės taip, kaip jos yra aiškios retrospektyviai žvelgiančiam tyrinėtojiui. Nereikia išleisti iš akių ir to fakto, kad nepaisant 988 m. Rusios krikšto, ji neliko už imperatoriaus Otono III Romos Imperijos atnaujinimo politikos horizonto⁹⁰, kurios praradimas lotyniškajai Europai turbūt dar

⁸⁵ Turime omenį tą jo rašinio vietą, kur A. Nazarenka reiškia savo įsitikinimą, jog Ademaro Chabaniečio kronikos reliacijoje neabejotinai įpintos X a. pabaigos reminiscencijos iš Rusios (А. В. Назаренко, *Древняя Русь*, c. 355).

⁸⁶ Ten pat, p. 349–350.

⁸⁷ Ten pat, p. 373.

⁸⁸ *MGH SS*, t. 4: *Ademari historiarum libri III*, Hannoverae, 1841, p. 130.

⁸⁹ А. В. Назаренко, *Древняя Русь*, c. 590.

⁹⁰ P. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio: Studien zur Geschichte des römischen Erneuerungsgedankens vom Ende des karolingischen Reiches bis zum Investiturstreit*, Darmstadt, 1992, S. 137–138,

ir XI a. pradžioje neatrodė galutinis⁹¹. Dėl visų šių priežasčių ir toliau laikome galiojančiomis mūsų ankstesnes pastabas dėl šv. Brunono kankinystės aplinkybių ir šaltinių tendencingumo.

Padarę būtinas išlygas, pereikime prie paties įvykio esmės. Būdami tikri dėl Boleslovo Narsiojo ir Vladimiro Didžiojo suinteresuotumo šv. Brunono 1009 m. misija, klausiamo, kaip galima būtų ją interpretuoti. Be abejo, mūsų bandymas negali nebūti provizorinis.

Gretindami saksų versijos šaltinius ir Petro Damiano pasakojimą, išvelgėme lenkų ir rusų, dviejų konkuruojančių jėgų, suiteresuotumą šv. Brunono misija. Lenkų ir rusų konkuravimas dar labiau išryškėja prisiliečiant prie paslapties, gaubiančios šv. Brunono palaikus. Thietmaras Merseburgietis praneša, kad šv. Brunono ir jo palydovų palaikus išpirko Boleslovas Narsusis. Absoliučiai priešingai teigiama Ademaro Chabaniečio kronikoje, kur nurodoma, kad šv. Brunono palaikus už didelę kainą įsigijo rusai, pastatę šio kankinio garbei vienuolyną, garsėjantį stebuklais. Tyrinėtojai, sutelkę dėmesį į Leopoldo von Rankės „kaip buvo iš tikrųjų“, paprastai neužakcentuodavo šių pranešimų prieštaravimo. Be abejo, Thietmaras Merseburgietis nuo seno laikomas ypač patikimu šaltiniu, tuo tarpu kai Ademaro Chabaniečio pranešimas panašaus pripažinimo niekada nebuvo sulaukęs (ir turbūt niekada nesulauks). Tačiau šiuolaikinėje istoriografijoje iš dalies reabilitavus Ademara Chabaniečių, jo pateikiamas žinias reikia vertinti rimčiau. Taip pat reikia turėti omenyje, kad ir Petro Damiano pranešimas apie virš kankinio kūno pastatytą bažnyčią yra artimesnis Ademaro Chabaniečio pranešimui negu Thietmaro Merseburgiečio pasakojimui. Ganėtina svarbu ir tai, kad ir Wiperto pasakojimas, apskritai neturintis akivaizdžių rusiškų detalių, artimesnis Petro Damiano ir Ademaro Chabaniečio pasakojimams. Nesiveldami į vargą ar išsprendžiamą klausimą, „kaip buvo iš tikrųjų“, galime drąsiai teigti, kad šv. Brunono palaikais lenkai ir rusai „nepasidalijo“.

Kuo galima paaiškinti tokį konkuravimą, aistras, sustingusias rašytiniuose šaltiniuose? Spėjame, kad elementariais teritoriniais interesais šio dalyko patenkinamai paaiškinti negalima. Einant toliau būtina aptarti, kas atsitiko pas Petro Damiano „rusų karalių“ ar Wiperto Netimerą. Nekartodami pasakojimo siužeto, norime akcentuoti

153. Vėlesni (po 988 m.) Rusios ir Vakarų bei Vidurio Europos šalių kontaktai turėjo tam tikrą tradiciją; pakanka prisiminti kad ir kunigaikštienės Olgos pasiuntinybę pas imperatorių Otoną I 959 m., vyskupo Adalberto misija į Kijevą 961–962 m. ir kt. Pastaruoju metu būtent A. Nazarenka suaktualino ankstyvuosius Rusios kontaktus visų pirma su Vokietija (žr. pvz., A. B. H a z a r e n k o, *Древняя Русь*, c. 71–112, 219–434).

⁹¹ Todėl mes nevisiškai sutinkame su T. Manteuffelio išvada, kad 990 m. žymėjo Vakarų vilčių pabaigą įtraukti Rusiją į lotyniškosios civilizacijos įtakos zoną (T. M a n t e u f f e l, *Les tentatives d'entrânement de la Russie de Kiev dans le sphère d'influence latine*, *Acta Poloniae Historica*, 22, 1970, p. 42).

vieną epizodą. Tik atvykęs pas Netimerą⁹² šv. Brunonas ėmė pamokslauti, vilkėdamas elgetaujančio vienuolio drapanomis, dėl ko kunigaikštis ir spėjo jį atvykus išmaldos. Sulaukęs tokios pašaipos, šv. Brunonas antrą kartą kunigaikščio akivaizdoje pasirodė vilkėdamas iškilmingais vyskupo drabužiais, ir tai Netimerui padarė nemažą įspūdį⁹³. Šis „naivus“ epizodas liudija, kad Netimeras šiek tiek nutukė apie krikščioniškąjį pasaulį, o pamatęs šv. Brunoną, apsvilkusį bažnytiniam rangui priderančiais drabužiais, negalėjo nesuvokti, kad jis turi reikalą su neeiline asmenybe, o jam pačiam pasitaikė neeilinė proga – užimti vietą tarp valdovų krikščionių. Siekiant šio tikslo šv. Brunonas buvo geriausias partneris dėl to, kad jis turėjo misijinio arkivyskupo šventimus. Tai buvo žmogus, kuris galėjo imtis Bažnyčios organizavimo darbo.

Jau Ankstyvaisiais viduramžiais Vakarų Europos misijų politikoje išryškėjo tam tikra takoskyra (Dualität) tarp misijų, kylančių valdovų krikščionių ir popiežių iniciatyva⁹⁴. Pirmuoju atveju misijų politika buvo glaudžiai susijusi su konvertitų politinio savarankiškumo ribojimu ar net visišku jo panaikinimu, ko geru pavyzdžiu galėtų būti Karolingų, o ypač Karolio Didžiojo, politika. Skirtingai nuo šios srovės, iš Romos kylančios misijos naujai apsikrikštijusioms tautoms teikė progą įtvirtinti tam tikrą bažnytinį savarankiškumą, kurio geriausia garantija buvo bažnytinė provincija – arkivyskupija⁹⁵. Nepaisant ką tik minėtų skirtumų, reikia nepamiršti, kad popiežius visuomet dalyvaudavo planuojant ir įgyvendinant misijas, o tai reiškia, kad jo ir pasaulietinių valdovų santykius galėjo charakterizuoti tarpusavio priklausomybė, interesų bendrumas ir net konkuravimas⁹⁶. Misijų „popiežiškąją“ ir „karališkąją“ versijas taip pat dera turėti omenyje ir nagrinėjant paskutinąją šv. Brunono misiją.

Vakarų misijų istorijoje šv. Brunono Kverfurtiečio asmenybei tenka reikšminga vieta. Jo misionieriška veikla siekė neįprastai didelę erdvę: vengrus ir švedus, pečenegus ir prūsus⁹⁷. Šv. Brunonui būdinga tai, kad rinkdamasis ar rekomenduodamas Evangelijos skelbimo būdą jis didelį dėmesį skirdavo kiekvieno regiono specifikai, tuo siekdamas kuo geriau įvykdyti Viešpaties įsakymą skelbti tikėjimą viso pasaulio

⁹² Šį vardą vartoju pragmatiškai, kaip Petro Damianio „rusų karaliaus“ atitikmenį.

⁹³ Šiuo atveju šv. Brunono elgesys atrodo tipiškas. Viduramžiais žinota, kad vyskupo dorybė – nusižeminimas, tačiau tuo pačiu misionieriai gerai suvokė, kad vyskupo turtas, galia ir spindesys gali prisidėti prie pagonių atvertimo (R. F l e t c h e r, *The Barbarian Conversion: from Paganism to Christianity*, New York, 1998, p. 457).

⁹⁴ A. A n g e n e n d t, *Kaiserherrschaft und Königstaufe: Kaiser, Könige und Pápste als geistliche Patrone in der abendländischen Missionsgeschichte*, Berlin, New York, 1984, S. 164.

⁹⁵ Ten pat, p. 139;

⁹⁶ W. C o n z e, *Ostmitteleuropa: Von der Spätantike bis zum 18. Jahrhundert*, München 1992, S. 17.

⁹⁷ H.-D. K a h l, *Compellere intrare: Die Wendenpolitik Bruns von Querfurt im Lichte hochmittelalterlichen Missions- und Völkerrechts, Heidenmission und Kreuzzugsgedanke in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters*, hrsg. von H. Beumann, Darmstadt, 1963, S. 250.

tautomis (Mt 28, 19–20)⁹⁸. Krikščionybės nepaliestų pagonių atžvilgiu šv. Brunonas nesvyruodamas laikėsi taikaus Evangelijos skelbimo būdo⁹⁹. Todėl jis drąsiai galėjo smerkti smurto priemones, panaudotas prieš krikštytus norėjusius „juoduosius vengrus“. Nepavykus taikiai misijai šv. Brunonas, atrodo, laikėsi nuomonės, kad šiuo atveju gali prireikti netiesioginio misijinio karo (indirekter Missionskrieg), kuriuo turi būti eliminuota pagonių viršūnė, trukdanti taikiam Evangelijos skelbimui. Pagonių apostatų, konkrečiai liutičių atveju šv. Brunonas Vokietijos karaliui Henrikui II rekomendavo imtis karinių priemonių, kad būtų atstatytos po 983 m. slavų sukilimo Bažnyčios ir Imperijos prarastos pozicijos¹⁰⁰. Taigi prieš akis turime visą gamą galimybių, kurios galėjo realizuotis priklausomai nuo *konkrečių* aplinkybių. Tad koks scenarijus plėtojosi šv. Brunonui atvykus pas „rusų karalių“ Netimerą?

Nesunku suvokti, kad šv. Brunono Evangelijos skelbimą bent iš pradžių lydėjo sėkmė: Netimeras ir jo aplinkiniai priėmė krikštą. Taikios misijos sėkmė bevertėmis pavertė kitokias galimybes. Pagonių viršūnė pasirodė palanki krikštui ir dėl šios priežasties atpuolė būtinybė ją eliminuoti. Tuo pačiu šv. Brunono misijos vertė turėjo sumažėti Boleslovui Narsijam, kuris, kaip spėja lenkų istorikai, galėjo su ja sieti savo teritorinius interesus. Tai visai natūralu valdovui, kuris tiesiog instinktyviai jautė galimybes, atsiveriančias jo valstybei per misijų karus¹⁰¹ ar apskritai misijų politiką. Nors šv. Adalberto-Vaitiekaus misija tarp prūsų buvo rizikinga ir priminė improvizaciją¹⁰², tačiau akivaizdu, kad dėl šio kankinio nužudymo krikščioniškoje Europoje kilusį sukrėtimą Boleslovas Narsusis sugebėjo tobulai panaudoti savo valstybės labui. 1000 m. įvykęs garsusis Gniezno suvažiavimas buvo epochinės reikšmės įvykis ne tik Lenkijos, bet ir visos Europos mastu. Tai buvo vienas iš Vokietijos imperatoriaus Otono III Romos imperijos atnaujinimo politikos etapų¹⁰³. Vykdamas į Gniezną Otonas III suvokė save kaip apaštalą, išsiruosusį į tolimą kelionę, turėdamas tikslą krikščionių tikėjimui laimėti naujų sielų¹⁰⁴. Gniezno suvažiavimo (tiksliau sinodo) metu Lenkija įgijo du pagrindinius savo valstybingumo ramsčius: arkivyskupijos instituciją ir karaliaus institucijos pradmenis¹⁰⁵. Įvykiai Gniezne žymėjo šio krašto krikšto proceso pabaigą, tai buvo „Polonijos“ gimimo valanda, nes būtent šiomis aplinkybėmis Lenkijai prigijo pavadinimas „Polonia“ (lenk. pole – laukas), turėjęs ir biblinę

⁹⁸ Ten pat.

⁹⁹ R. W e n s k u s, *Studien*, S. 153.

¹⁰⁰ H.-D. K a h l, min. veik., p. 194–195, 203–204, 235–236, 248.

¹⁰¹ R. W e n s k u s, *Studien*, S. 195.

¹⁰² G. L a b u d a, *Święty Wojciech*, s. 184.

¹⁰³ P. E. S c h r a m m, *Kaiser, Rom und Renovatio*, S. 138.

¹⁰⁴ Ten pat, p. 145; J. F r i e d, *Der hl. Adalbert*, S. 65–67.

¹⁰⁵ G. L a b u d a, *Aspekty polityczne i kościelne tzw. „zjazdu gnieźnieńskiego“ w roku 1000, Ziemia polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, red. H. Samsonowicz, Kraków, 2000, s. 33.

„palaimintosios žemės“ konotaciją¹⁰⁶. Otonas III Lenkijos valdovą Boleslovą Narsujį paskelbė savo „broliu“, imperijos bendradarbiu (platinant tikėjimą¹⁰⁷) ir suteikė jam karališkąją vyskupų investitūros teisę¹⁰⁸. Mūsų temai svarbu pabrėžti, kad Boleslovo Narsiojo investitūros teisė galėjo būti taikoma ir pagonių teritorijoms, kurios jau buvo užkariautos arba ateityje bus užkariautos¹⁰⁹. Neatsitiktinai kronikininkas Galas Anonimas pasakoja apie tai, kad Boleslovas Narsusis „netikinčiąsias gentis tarsi kojomis sutrypė“, o liutičių kraštą, Pamarį ir Prūsiją arba tiek sutriuškino, arba tikėjimą jose taip įtvirtino, kad ten galėjo statyti bažnyčias ir nominuoti vyskopus¹¹⁰. Neatsitiktinai istoriografijoje pastebima, kad ir daugiau šaltinių kalba apie Boleslovo Narsiojo karines pastangas stengiantis primesti savo valdžią pagonims kaimynams¹¹¹. Visa tai gerai primena mūsų jau minėtą pasaulietinių valdovų remiamos misijos sampratą, kur valdžios sferos plėtimas ir tikėjimo platinimas buvo neatsiejami dalykai¹¹². Taip pat minėjome, kad šios praktikos geras pavyzdys – Karolingai. Toks panašumas nėra atsitiktinis. Boleslovas Narsusis, perėmęs universalias krikščioniškąsias idėjas, krikščionybės platinimą, pagonių atvertimą pavertė valstybės koncepcijos pagrindu¹¹³. Otono III asmenybės įtaka, jų bendradarbiavimas atnaujinant Romos ir Karolio Didžiojo imperiją prisidėjo prie to, kad Boleslovo Narsiojo praktikuotą Karolio Didžiojo kultą galima laikyti jo ideologija ir politine programa; neatsitiktinai ir pats šv. Brunonas ši Piastų kunigaikštį lygino su Konstantinu ir Karoliu Didžiais¹¹⁴. Tačiau kaip su tokia ideologija dera taikioji šv. Brunono misija?

¹⁰⁶ J. F r i e d, Der hl. Adalbert, S. 48, 64.

¹⁰⁷ Ten pat, p. 69.

¹⁰⁸ G. L a b u d a, Aspekty polityczne i kościelne, s. 31.

¹⁰⁹ *MPH*, t. 1: Galli Chronicon, p. 401: „Insuper etiam in ecclesiasticis honoribus quidquid ad imperium pertinebat in regno Polonorum, vel in aliis superatis ab eo vel superandis regionibus barbarorum, suae suorumque potestati concessit, cuius pactionis decretum papa Silvester sanctae Romanae ecclesiae privilegio confirmavit“.

¹¹⁰ Ten pat, p. 400: „Quid ergo est necesse victorias et triumphos de gentibus incredulis nominatim recitasse, quas constat eum quasi sub pedibus conculcasse? Ipse namque Selenciam, Pomoranium et Prusiam usque adeo vel in perfidia resistentes contrivit vel conversas in fide solidavit, quod ecclesias ibi magnificas et episcopos per apostolicum, ymo apostolicus per eum ordinavit“.

¹¹¹ R. W e n s k u s, *Studien*, S. 195.

¹¹² Lenkijai, kaip ir kitoms Rytų ir Šiaurės Europos šalims, neturėjusioms Antikos paveldo, ypač būdingas teritorinis bažnytinės ir pasaulietinės valdžios sferų – *provincia ir regnum* – sutapimas (H.-J. S c h m i d t, *Kirche, Staat, Nation*, S. 78).

¹¹³ H. L u d a t, *An Elbe und Oder um das Jahr 1000: Skizzen zur Politik des Ottonenreiches und der slavischen Mächte in Mitteleuropa*, Weimar etc., 1995, S. 86.

¹¹⁴ Ten pat, p. 86. S. Weinfurterio nuomone, Karolio Didžiojo kultu besiremianti pagonių atvertimo idėja Boleslovo Narsiojo asmenybėje reiškėsi stipriau negu Vokietijos karaliaus Henriko II asmenybėje (S. W e i n f u r t e r, *Heinrich II. (1002–1024). Herrscher am Ende der Zeiten*, Darmstadt, 2000, S. 209). Pravartu pastebėti, kad ir mūsų jau minėtas kronikininkas Ademasas Chabanietis nors ir lakoniškai, bet labai taikliai suvokė šių dalykų sąsajas, kuomet jis pranešė apie Otono III Boleslovui Narsijam atsiųstą Karolio Didžiojo sostą: *MGH SS*, t. 4: *Ademari historiarum libri III*, p. 130: „Solum aureum imperator Oto direxit regi Botislavo pro reliquiis sancti Adalberti martiris“.

Jau minėjome lenkų istoriografijos tradiciją, kuri šv. Brunoną prilygina Boleslovo Narsiojo agentui ar priskiria Lenkijos Bažnyčios organizacijai. Šios koncepcijos remiasi sunkiai verifikuojamomis prielaidomis, jų kritikai šiame straipsnyje reikėtų pernelyg didelio ekskurso, todėl apsiribosime kai kuriais pastebėjimais. Lenkų istorikai „savinasi“ šv. Brunoną utriuodami Henriko II ir Boleslovo konfliktą, kurio kontekste šv. Brunonas priešpriešinamas Vokietijos karaliui kaip atsidavęs Lenkijos valdovo rėmėjas. Tačiau užtenka susipažinti kad ir su gerai žinoma R. Wenskaus studija, kad pamatytume, jog nėra pagrindo kalboms apie šias dirbtines priešstatas. Šv. Brunono savaime suprantama prielaida misijinei akcijai buvo bažnytinės ir pasaulietinės valdžios bendradarbiavimas. Nors vienas iš specifinių šv. Brunono bruožų yra tas, kad jis ypač akcentavo Vokietijos karaliaus vaidmenį, tačiau tuo pačiu metu jis laikė save šv. Petro, t. y. popiežiaus įgaliotiniu¹¹⁵. Nieko stebėtino ir tam tikra prasme nieko ypatingo, kad dėl savo ryžto platinti krikščionybę Boleslovas Narsusis šv. Brunonui atrodė kaip atsidavęs karaliaus pagalbininkas¹¹⁶. Todėl bandymai jį redukuoti iki Boleslovo valios vykdytojo pateikia pernelyg iškreiptą vaizdą. Geras žodis apie Boleslovą ir priekaištas Henrikui II jokiū būdu neleidžia daryti supaprastintų išvadų apie šv. Brunono simpatijas ir antipatijas, kaip ir jo geras atsiliepimas apie Vladimiraž dar visai nerodo, kad jis ėmė mažiau vertinti Boleslovą. Tik būdamas per daug nepriširšęs prie kurio nors vieno valdovo, tik būdamas atsakingas popiežiui ir nepriklausydamas kurio nors krašto Bažnyčios organizacijai šv. Brunonas galėjo be didesnių kliūčių naudotis skirtingų valdovų parama platinant krikščionybę. Būtent popiežiaus suteiktas palijus leido šv. Brunonui misijos apimtose teritorijose organizuoti bažnytinės institucijas: konsekruoti vyskopus, steigti bažnyčias ir vienuolynus, ir pan.¹¹⁷. Šv. Brunono misija pas pečenegus vyko po šv. Petro vėliava¹¹⁸ ir tokios misijos sėkmė bent iš dalies galima paaiškinti tuo, kad jos esmė buvo taikus Evangelijos skelbimas, kuris galėjo būti naudingas net „žiauriausiems pagonims“ pečenegams¹¹⁹. Tą patį galima pasakyti ir apie paskutiniąją šv. Brunono misiją, kuri tiesiogiai labiausiai naudinga buvo visų pirma Netimerui. Popiežiaus Silvestro II ir Vokietijos karaliaus Henriko II bei Magdeburgo arkivyskupo Taginono dėka gavęs arkivyskupo šventimus šv. Brunonas veikė ne kaip Boleslovo Narsiojo ar Vladimiro agentas, bet kaip Kristaus apaštalas, kurio veikla ne tik neribojo, bet ir teikė garantijas valdovo naujakrikšto

¹¹⁵ R. W e n s k u s, *Studien*, S. 142–143.

¹¹⁶ Ten pat, p. 144.

¹¹⁷ Žr. G. L a b u d a, *Inspiracje misyjne Kościoła magdeburckiego w działalności chrystianizacyjnej św. Wojciecha i św. Brunona z Kwerfurtu, Chrześcijańskie korzenie: Misjonarze, święci, rycerze zakonni (eseje i szkice)*. – Tropami pisarzy na kresach zachodnich (seria pod redakcją S. Sterny Wachowiaka; t. 6), Poznań, 1997, s. 46.

¹¹⁸ W. M e y s z t o w i c z, *Szkice*, s. 490.

¹¹⁹ *MPH*, t. 1, p. 224.

politiniam savarankiškumui. Nesaistoma siaurų politinių interesų, iškili šv. Brunono asmenybė geriausiai tiko realizuoti drąsų Otono III misijų politikos siekį – krikščionybė turi pasiekti tolimiausius ne bizantiškosios Europos kraštus¹²⁰. Būtent šv. Brunonas pasiekė toliausiai Europos rytuose esantį, potencialiai katalikišką kraštą – „in confinio Rusciae et Lituae“.

Nėra jokio pagrindo neigti, kad savo ruožtu Boleslovas Narsusis buvo suinteresuotas šv. Brunono misionieriška veikla, tačiau net ir jis iš anksto negalėjo žinoti, kaip klostysis paskutinioji šv. Brunono misija, kaip ir neįmanoma buvo iš anksto numatyti įvykių, nutikusių po šv. Adalberto-Vaitiekaus kankinystės. Kaip jau minėjome, šv. Brunonas, sekdamas šv. Adalberto-Vaitiekaus pavyzdžiu, pirmiausia pasiekė prūsus, kurie jo „žauriai pasigailėjo“. E. Gudavičiaus pastebėjimas, kad šv. Brunonas turėjo koreguoti savo kelionės kryptį pagal kelionės metu besiklostančią situaciją, gerai atspindi gyvenimišką tikrovę, kurioje šv. Brunonas priima savarankiškus sprendimus¹²¹. Jo pasirinkta kelionės tolesnė kryptis rodo jo gerą orientavimąsi krikščioniškoje Europoje miglotai teįsivaizduojamuose kraštuose. Istoriografijoje taikliai pastebėta, kad apie Lietuvą (ar lietuvius) šv. Brunonas galėjo sužinoti iš Vladimiro, pas kurį viešėjo 1008 m. Pasiekęs Netimero valdas, šv. Brunonas pateko į iš esmės palankesnę aplinką, negu buvo lemta jo pirmtakui tarp prūsų. Galima tik spėlioti, kaip įvykiai būtų klostęsi, jeigu Netimero brolis nebūtų nužudęs šv. Brunono. Tačiau tai, kad nei Lenkijos, nei Kijevo Rusios valdovų tiesiogiai nekontroliuojamoje teritorijoje atsirado valdovas krikščionis, neišvengiamai turėjo vetuoti jų pastangas priimti savo valdžią jiems rūpimai teritorijai. Šv. Brunonas netapo tiesioginiu Boleslovo Narsiojo interesų atstovu, jis ir tiesiogine, ir perkeltine prasme „nuėjo per toli“. Tuo iš dalies galima paaiškinti iš pirmo žvilgsnio keistą dalyką, kad nei Rusios, nei Lenkijos Bažnyčioje šv. Brunono kultas nepriėjo, nors prielaidų tam buvo. Tai ypač stebina Lenkijos atveju¹²². Savo laiku dar R. Wenskus atkreipė dėmesį į tai, kad šv. Brunonas po savo mirties buvo labai greitai pamirštas Lenkijoje, tuo tarpu tarp kamaldulių ir savo tėvynėje jis dar ilgai buvo gerbiamas. Lenkijoje jam nebuvo

¹²⁰ P. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio*, S. 138.

¹²¹ E. Gudavičius, *Šv. Brunono misija*, p. 122.

¹²² Pastaruoju metu P. Cywiński, apmąstydamas tokią situaciją, pasiūlė įdomią hipotezę. Jo manymu, Mogilno vienuolyno bažnyčios kriptą galėjo būti numatyta amžinojo poilsio vieta šv. Brunonui ir jo palydovams, tačiau čia pat jis priduria, kad ten jų palaikų greičiausiai niekada ir nebuvo (P. M. A. Cywiński, *Zanik pamięci o Brunonie z Kwerfurtu w świadomości zbiorowej*, *Przegląd Historyczny*, 89, 1998, z. 4, s. 612–613). Šios hipotezės keisčiausia vieta laikytume spėjimą, kad kriptą šv. Brunono palaikams buvo statoma tuo metu, kai patys palaikai jau galėjo būti sunykę (jeigu palaikai sunykę, tai kokia prasmė statyti kriptą? Jeigu palaikai nesunykę, tai kodėl jų kriptoje niekuomet nebuvo?). Panašių klausimų gali kilti ir daugiau, tačiau šio straipsnio specialiai neaptariame iš esmės dėl to, kad jame skiriamas nepakankamas dėmesys rašytiniams šaltiniams.

pašvesta nė viena bažnyčia, neišliko jo relikvijos, o iš daugelio lenkiškų analų tik Krokuvos kapitulos analai trumpai praneša apie jo mirtį. Tuo pačiu R. Wenskus abejojo ar visa tai galima paaiškinti vien pagoniškąja reakcija, kilusia po Mečislovo II mirties¹²³. Šv. Brunono pomirtinis likimas susiklostė visai kitaip nei jo pirmtako šv. Adalberto-Vaitiekaus ar penkių brolių kankinių. Žinoma, galima tai bandyti aiškinti tuo, kad tiesiog neatsirado žmonių, kurie jo paties gyvenimą aprašytų su tokiu dėmesiu ir pagarba kaip šv. Adalberto-Vaitiekaus gyvenimą. Galima dar pridurti, kad lenkų ir vokiečių 1002–1018 m. konfliktas sutrukdė Boleslovui Narsijam taip išgarsinti šv. Brunoną, kaip jam pavyko išgarsinti šv. Adalbertą-Vaitiekų¹²⁴. Tačiau visa mūsų tyrimo eiga rodo, kad šv. Brunono paskutiniosios misijos sėkmė (nors ir dalinė) negalėjo tenkinti Lenkijos valdovo ideologijos ir tai sąlygojo, kad šv. Brunono kultas Lenkijoje netapo aktualus¹²⁵. Saksų versijoje atsispindėjusi lenkų informacija ir trumpa, ir šabloniška. Vokiečiams pateikta ji turėjo rodyti, kad nieko ypatingo neatsitiko: pasikartojė tas pats, kas nutiko su šv. Adalbertu-Vaitiekumi, daugiau nieko. Nė žodžio apie krikščionybę priėmusį kunigaikštį, apie kurį sužinome iš kitų šaltinių: Wiperto, Petro Damiano ar Ademaro Chabaniečio. Saksų versija apie tai tyli, bet tai – iškalbinga tylą.

Skirtingai nei Lenkijoje, Saksonijoje šv. Brunono atminimas buvo kur kas labiau puoselėjamas. XII a. Magdeburgo tradicijoje šv. Brunonas, kaip, beje, ir šv. Adalbertas-Vaitiekus, buvo gerbiami būtent kaip tikėjimo skleidėjai iš Magdeburgo¹²⁶, kur tenykštės katedros mokykloje jiems ir buvo įskiepyta tikėjimo platinimo tarp pagonių tradicija¹²⁷. Šv. Brunono kanonizacijos, jo kulto klausimai nėra patenkinamai išnagrinėti nei Lenkijos, nei Vokietijos istoriografijoje. Šis, kaip ir daugelis kitų su šv. Brunonu susijusių klausimų, tebelieka aktualia mokslo problema. Viduramžių uni-

¹²³ R. W e n s k u s, *Studien*, S. 196.

¹²⁴ G. L a b u d a, *Inspiracje misyjne*, s. 41, 47.

¹²⁵ Vokiečių istorikas J. Friedas pastebi, kad net šv. Brunono kankiniška mirtis negalėjo pasitarnauti jo trokštamai taikai tarp Henriko II ir Boleslovo Narsiojo (J. F r i e d, *Otton III i Boleslaw Chrobry*, s. 85–86). Tai tik dar kartą parodo, kad šv. Brunono vizija pranoko (ne vien) šių valdovų „realiąją“ politiką.

¹²⁶ *MGH, SS t. 14: Gesta Archiepiscoporum Magdeburgensium*, p. 382–383: „Germinavit igitur Magdeburgensis ecclesia velut hortus deliciarum folia virtutum et poma ferens bonorum operum. Quem dum perflaret auster leni spiramine, ceperunt longe lateque eius aromata profluere, quia ex his multi diversis in locis episcopali officio functi vel aliis dignitatibus merito sue conversationis et industrie sunt promoti, sicut ex ipsorum numero Giselharius et Waltherdus eiusdem sedis pontificio postea meruerunt sublimari. Inter quos et regie stirpis Wogitech, sed et ab ipso archiepiscopo equivoco nomine dictus Adelbertus, emicuit, qui postea Pragensis episcopus glorioso martirio coronari meruit. Cuius consodalis sanctus Bruno, qui et Bonifatius, nobilitate et meritis illi per omnia simillimus, dum passionem et actus ipsius scribendo miratus est, ipse nichilominus archiepiscopus gentium pari agonis triumpho subsequenter in confinio Rucie et Litue regionum laureatus est“.

¹²⁷ G. L a b u d a, *Inspiracje misyjne*, s. 47.

versalios idėjos teikia, ko gero, tinkamiausią atspirties tašką stengiantis suprasti šią europinio masto asmenybę. Tuo pačiu jos leistų subalansuoti nacionalinių istoriografijų sąmoningą ar nesąmoningą tendenciją reikšti „išskirtines“ teises į šv. Brunoną Kverfurtietį.

Vienas pagrindinių šio straipsnio tikslų – pabandyti atskleisti atitinkamų šaltinių ideologinį sąlygotumą. Būdami tikri dėl klausimo „kaip buvo iš tikrųjų“ nepakankamumo, stengiamės parodyti, kad šaltinių pranešimų skirtumuose atsispindėjo įvairių informatorių sampratos apie vieną ir tą patį įvykį – šv. Brunono kankinystę 1009 m. Siekiant šio tikslo ypač pravartu buvo „reabilituoti“ šv. Petro Damiano pranešimą, kuris pastaraisiais dešimtmečiais buvo nepelnytai nuvertintas lyginant su Wiperto pasakojimu. Vieną labiausiai intriguojančių klausimų, kas buvo Petro Damiano *rex russorum*, sąmoningai palikome atvirą. Įsivaizduoju, kad galima kelti keletą hipotezių, tačiau norint jas bent suformuluoti būtina atlikti specialų tyrimą. Ši kartą apsiribosime tokiomis išvadomis:

1. Išaiškėjo, kad Lenkijos ir Lietuvos istoriografijoje įsigalėjusi nuomonė, esą Petras Damianis, rašydamas apie šv. Brunono Kverfurtiečio kankinystę, bus sumaišęs prūsus su rusais, yra nepagrįsta. Petro Damiano tekste sutinkami terminai *ecclesia russiana* ir *rex russorum* teisingai atspindi autoriaus mintis ir jų „korektūra“ neturi prasmės.

2. Tiksliausias saksų versijos šaltinis, Kvedlinburgo analai, nurodydami „Rusios ir Lietuvos paribį“ ir Petras Damianis, nurodydamas „rusų karalių“, nepaisant skirtingo išraiškos būdo, kalba apie vieną ir tą pačią teritoriją. Šių šaltinių apibūdinimai „persidengia“, jie papildo vienas kitą.

3. Saksų versijos ir Petro Damiano pranešimų skirtumai leidžia išvelgti skirtingas besiformuojančių galios centrų – Lenkijos ir Rusios – sampratas, kurių šviesoje teritorija, XI a. pradžioje vadinta Lietuva, yra arba tampa jų pretenzijų objektu. Tai rodo, kad šioje teritorijoje kirtosi besiformuojančių lotyniškosios ir bizantiškosios kultūros arealų įtakos sferos.

4. Kvedlinburgo analų teiginys, kad šv. Brunonas žuvo „Rusios ir Lietuvos paribyje“ nėra vien geografinė detalė. Geopolitikos požiūriu, toks teiginys reiškė, kad šv. Brunonas žuvo Lietuvoje, teritorijoje, į rytus nuo kurios prasideda Rusios kunigaikščių valdos. Tuo pačiu jis reiškė pastarųjų pretenzijų į šią teritoriją nepripažinimą arba atmetimą. Tai galima laikyti Lenkijos valdovo dvaro suformuluota pozicija, su kuria Rusios kunigaikščiai nesitakstė.

5. Petro Damiano pasakojime yra tokių detalių, kurios rodo, kad jos neabejotinai pateko iš Rusios elito aplinkos. Petro Damiano pranešimas, kad Rusios Bažnyčia

didžiuojasi turėdama šv. Brunoną, rodo pastarosios pastangas jį pasisavinti. Tai savo ruožtu rodo Rusios elito suinteresuotumą paskutiniąja šv. Brunono misija ir jos galimais rezultatais. Lenkijos ir Rusios valdovų interesų susikirtimas gerai matyti iš prieštaringų pranešimų apie šv. Brunono palaikų likimą.

6. Rusijos istoriografijoje pastaruoju metu pasirodžiusį bandymą šv. Brunono kankinystę aprašančiuose šaltiniuose išvelgti Kijevo kunigaikščio Jaropolko (972–978) spėjamo krikšto aplinkybes galima vertinti kaip nesėkmę.

7. Šv. Brunono pažiūrų, jo veiklos tyrimas tuometinės politinės situacijos kontekste leidžia drąsiai abejoti Lenkijos istoriografijoje įsigalėjusia tradicija, kurioje šv. Brunonas savo paskutinės misijinės kelionės metu vaizduojamas kaip Lenkijos valdovo Boleslovo Narsiojo agentas.

8. Šv. Brunono paskutinė misijinė kelionė nebuvo saistoma betarpiškų Lenkijos ar Rusios valdovų interesų. Šv. Brunono veikla daugiausia naudos galėjo atnešti tik vietiniam kunigaikščiui, Wiperto pasakojime vadinamam Netimeru, nes šis misionierius visų pirma veikė kaip Kristaus apaštalas, kurio veikla ne tik neribojo, bet ir teikė garantijas valdovo naujakrikšto politiniam savarankiškumui. Tuo iš dalies galima paaiškinti iš pažiūros keistą dalyką, kad šv. Brunono kultas nei Lenkijoje, nei tuo labiau Rusijoje nesulaukė šių šalių valdovų paramos ir jose neprigijo.

9. Vakarų Europos misijų istorijos kontekste paskutinioji šv. Brunono misija reiškė, kad jis pasiekė toliausiai Europos rytuose esantį, potencialiai katalikišką kraštą – „in confinio Rusciae et Lituae“.

THE GEOPOLITICAL BACKGROUND OF ST. BRUNO OF QUERFURT'S LAST MISSION

Summary

DARIUS B A R O N A S

St. Bruno of Querfurt ended his life as martyr on 9 March 1009. This event has long drawn the attention of scholars and, looking at their studies, we may say that at least in part it has been viewed along the lines of respective national schools of historiography. There are several competing interpretations which perhaps will always remain an incentive for further research, because to say “wie es eigentlich gewesen ist” is virtually impossible. While being aware of the severe limitations of the available evidence in this paper we will attempt to look at St. Bruno's last mission from the geopolitical point of view. We are certain that such a treatment may provide us with new insights. St. Bruno's last mission shows where the circles of Latin and Byzantine culture intersected in Eastern Europe.

This paper began from doubting the well-established opinion of Polish and Lithuanian historiography which suggests that Peter Damiani confused Rus' with Prussia (the alleged contamination *prussorum*→*russorum*). Such an opinion contributed to the fact that in the last decades this text has been undeservedly underestimated in regard to other sources, notably the account of Wipert. This compelled us to carry out a textual analysis of Peter Damiani's account of St. Bruno's life. An internal analysis of Damiani's text, when confronted with the evidence of the *Annales Quedlinburgenses* and the Chronicle of Thietmar of Merseburg, makes it clear that such terms as *ecclesia russiana* and *rex russorum* are genuine expressions of Damiani's thought. The reference of the *Annales Quedlinburgenses* to the place of Bruno's martyrdom as the frontier of Rus' and Lithuania (*in confinio Rusciae et Lituae*) and Peter Damiani's account of the king of the Rus (*rex russorum*) apply to the same things, though, of course, in their own manner. These references overlap and complement each other. The differences between the German sources and Peter Damiani's account reveal the differences between Poland and Rus' in their striving to lay claim to the Lithuanian territory which already lay within their spheres of interest. Neither Polish nor Russian rulers were indifferent to St. Bruno's mission and they strove to reap his harvest. It is notable that according to the account of Ademar de Chabannes, a Greek bishop appeared very soon in the vicinity of the territory where St. Bruno had preached the Word and converted those who thitherto had been idolatrous to Christianity. Such parallel missionary endeavours cannot be considered a mere coincidence. It should also be stressed that Peter Damiani provides a unique piece of information, namely that the Russian Church is proud of having the glorious martyr St. Bruno. Thietmar of Merseburg informing that Bolesław the Brave redeemed the remains of Bruno makes it all too clear that the Russians and the Poles could not decide to whom St. Bruno must belong. It is a striking fact, however, that the cult of St. Bruno did not take root in Rus' or Poland. St. Bruno was not an agent of the neighbouring secular rulers and his mission was the one with most promise to the local chieftain Nethimer who received baptism at the hands of Bruno. It was a chance to consolidate the authority of the new Christian ruler. At the same time it is quite understandable that neither Bolesław nor Vladimir were ready to receive him with open arms. As for Bolesław the Brave, it is

quite clear that he strove to step into the shoes of Charlemagne in his relationships with neighbouring heathens. The same parallel attempt to expand ecclesiastical and secular spheres of influence sounds true of the rulers of Kievan Rus' as well. As an envoy of St. Peter, St. Bruno represented primarily a papal missionary effort that was in principle favourable to the aspirations newly converted rulers had for maintaining their independence. This may explain at least in part why the veneration of Bruno did not become a vested interest for Bolesław the Brave or St. Vladimir the Great. The death of St. Bruno profoundly complicated the chances for Nethimer to become a Christian ruler recognized by his Christian neighbours. His mission was doomed to extinction. St. Bruno's noble personality was not restrained by narrow political interests and was best suited to achieve the aims of Otto III's mission policy for Christianity to reach the furthest lands of non-Byzantine Europe. St. Bruno indeed reached a potentially Catholic country that was further east than Poland.

We have deliberately omitted discussing who was the *rex russorum* of Peter Damiani's text, since we left this problem for further study.

Gauta 2002 m. birželio mėn.

Darius B a r o n a s (g. 1973 m.). Humanitarinių mokslų daktaras. Nuo 1995 m. dirba Lietuvos istorijos institute, Archeografijos skyriuje. Nuo 2002 m. – VU Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedroje. Tyrinėjimų kryptis: Viduramžių istorija, Lietuvos christianizacija XIII–XV a., Rusijos istorija.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, Vilnius LT-2001,
el. paštas: dbaronas@takas.lt